

**Den rumlige fordeling og udvikling
af fødevarerektoren i Danmark
– typer af landdistrikter og kommuner**

Jesper Manniche, oktober 2008

**Den rumlige fordeling og udvikling af fødevarerektoren i Danmark
– typer af landdistrikter og kommuner**

**Jesper Manniche
Center for Regional- og Turismeforskning**

**Rapport fra delprojekt 2.4 i forskningsprojektet:
*Virkemidler i landdistriktspolitikken – behov og effekter nu og i fremtiden***

Oktober 2008

Indhold

1. Introduktion – formål og forskningsspørgsmål	4
2. Datagrundlag og metode.....	5
3. Den overordnede strukturudvikling i Danmarks fødevareresektor.....	8
4. Fødevareresektorens rumlige organisering og udvikling.....	11
5. Konklusioner	20
Kort over fødevareresektoren i danske kommuner	25
Referencer	39
Bilag 1. Datamodel for analyse af fødevareresektorens rumlige organisering	42

1. Introduktion – formål og forskningsspørgsmål

Denne rapport fremlægger resultaterne fra delprojekt 2.4 i forskningsprojektet *Virkemidler i landdistriktspolitikken – behov og effekter nu og i fremtiden*, finansieret via forskningsprogrammet *Jordbrugs- og fødevarerektorens fremtidige rolle og udvikling i et regionalt perspektiv 2007-09*. Som led i forskningsprojektets overordnede formål om, at bidrage til udviklingen af det danske landdistriktsprogram og Danmarks fremtidige strukturfondsindsats gennem kvantitative og kvalitative analyser af jordbrugets og fødevarerehvervenes rolle i landdistrikternes økonomi, beskæftigelse og arealanvendelse, har rapporten til formål, at

1. kortlægge den rumlige organisering af produktion, distribution og salg af fødevarer i Danmark herunder identificere karakteristika ved fødevarerektorens branchemæssige sammensætning og udvikling i forskellige typer af kommuner og landdistrikter;
2. kortlægge den rumlige dimension af aktuelle udviklingstendenser indenfor fødevarerektoren herunder strukturudviklingen indenfor landbrug og fiskeri samt forandringer i produktionsstrukturer og distributions- og afsætningskanaler for fødevarer;
3. skabe et empirisk grundlag for udvælgelse af relevante casestudier i delprojekt 2.3, samt give input til modelberegninger og policy-analyser i projektets øvrige dele.

Såvel politisk som forskningsmæssigt har der de seneste år været stigende fokus på de økonomiske og beskæftigelsesmæssige perspektiver og muligheder for virksomheder, regioner og ikke mindst landdistrikter, forbundet med produktion af "kvalitetsfødevarer". Denne produktion er drevet frem af ændrede efterspørgselsmønstre, som kan sammenfattes som stigende efterspørgsel efter kvaliteter, der ligger udover de industrielle kvaliteter om lav pris, standardisering, holdbarhed, tilgængelighed, og effektivitet, som generelt har været målet for innovation og konkurrence indenfor produktion og distribution af konventionelle fødevarer. I den sidste årrække har en række internationale analyser (CIIA 2004; EMCC 2006; Gehlhar & Regmi 2005; ACNielsen 2005) observeret tendenser mod segmentering og differentiering af fødevarermarkederne og en lang række "alternative" produkttyper er blevet markedsført, f.eks. økologiske fødevarer, helse- og diætprodukter, fair-trade produkter, lokale og regionale specialiteter, etniske specialiteter osv., der hver især betoner forskellige kvaliteter såsom sundhed, miljørigtighed, gourmetmæssig spiseoplevelse, lokal gastronomi og kulturarv, eller social retfærdighed (Manniche, 2007).

I forskningslitteraturen er denne udvikling blevet indgående analyseret f.eks. indenfor den såkaldte "productivist/post-productivist" debat (se f.eks. Goodman 2004; Evans et al 2002; Murdoch et al 2000 og fra en dansk kontekst Præstholt & Kristensen, 2007), i debatten om "the quality turn" (se f.eks. Harvey et al 2004; Murdoch et al 2000; Goodman 2003), og i en række analyser af "Alternative Food Networks" (se f.eks. Watts et al 2005; Renting et al 2003). Et gennemgående træk i disse diskussioner er en interesse for udviklingstendensernes potentialer for økonomisk og social udvikling i landdistrikter som et modsvar på de hærgende rationaliseringsprocesser i den konventionelle fødevarerektor. Mange analyser diskuterer således spørgsmålet om et nyt "rural development paradigm" er under dannelse, baseret på økonomisk diversificering i landdistrikterne og opbygning af korte, lokalt forankrede forsyningskæder og

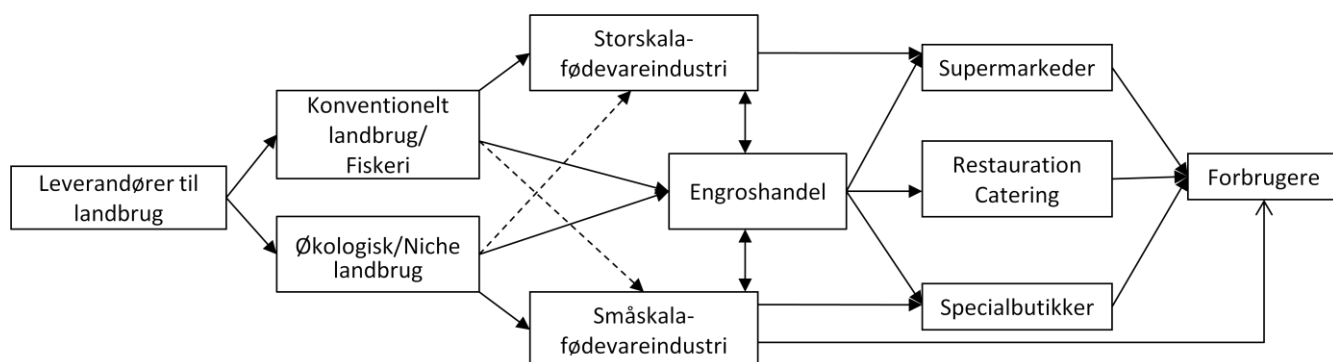
netværker af samarbejdende lokale producenter og distributører (se f.eks. Marsden 1998; van der Ploeg et al 2000; Murdoch 2000; Renting et al 2003). Dele af tankegodset fra sådanne analyser har vundet indpas i forskellige offentlige støtteprogrammer for udvikling af fødevareresektor og landdistrikter, hvoraf EU programmet for udvikling og diversificering i landdistrikter, LEADER, er et godt eksempel (Marsden 1998; Marsden et al 2000; van der Ploeg 2000; Renting et al 2003).

Der eksisterer imidlertid også i de nævnte forskningsmiljøer en stigende kritisk opmærksomhed om (se f.eks. Goodman 2002; Evans et al 2000; Sonnino & Marsden 2006), at tilvejebringe et bedre og ikke mindst mere systematisk empirisk grundlag for diskussionerne om fødevareresektorens rumlige organisering og landdistrikternes placering i fødevarerøkonomien, end det hovedsageligt casestudiebaserede grundlag, som hidtil har kendetegnet store dele af forskningen. Nærværende rapport må ses som et bidrag til fremskaffelse af et sådant empirigrundlag og til analyse af erhvervsstrukturelle og rumlige udviklingstendenser i Danmarks fødevarerøkonomiske system.

2. Datagrundlag og metode

Figur 1 angiver en model til brug for analyse af ovennævnte spørgsmål. Til belysning af kvalitative dimensioner i det fødevarerøkonomiske system skelner modellen mellem to produktionsformer: en konventionel, stordriftsbaseret produktionsform og en "alternativ", niche- og småskalabaseret produktionsform - samt mellem tre kanaler for distribution og afsætning af fødevarer: Supermarkeder, Specialbutikker og Bespising (dvs. restauration, catering, kantinedrift mv.) En fjerde afsætningskanal, som imidlertid ikke kan beskrives gennem tilgængelige statistiske datakilder, er dog også indtegnet, nemlig småskalaproducenters direkte salg til forbrugere f.eks. fra butikslokaler i forbindelse med produktionsstedet. I Bilag 1 er angivet den præcise definition på de inkluderede fødevarerbrancher og de anvendte indikatorer til beskrivelse heraf.

Figur 1. Model for fødevareresektorens produktions- og distributionssystemer

Selvom modellen snarere er en sektoriel end en rumlig forsyningskædemodel kan boksene i figuren, der symboliserer forskellige fødevarerbrancher og "Forbrugere" (dvs. befolkning og lokalområder) beskrives for hver af de 98 nye kommuner ved hjælp af data fra Danmarks Statistik og andre kilder. Der er således for de 98 kommuner og for årene 2000 og 2005 indsamlet registerdata om antal arbejdssteder samt antal årsværk og omsætning i de anvendte fødevarerbrancher samt for en række indikatorer til beskrivelse af lokalbefolkningen og lokalområdet (se bilag 1).

Det var oprindeligt planen at foretage en yderligere disaggregering af data til et subkommunalt niveau, der ville tillade kortlægning af de undersøgte aktiviteter lokaliseret i henholdsvis land- og byzone indenfor de enkelte kommuner. Det har imidlertid vist sig at være praktisk umuligt, at tilvejebringe et brugbart datamateriale med en så fintmasket struktur, og landdistrikternes rolle og placering i det fødevareøkonomiske system kan derfor ikke analyseres direkte, men kun indikeres gennem analyse af forskellige geografisk og urbaniseringsmæssigt definerede kommunetyper.

Valget af arbejdssteder og ikke firmaer som statistisk enhed er valgt for at opnå en så præcis som mulig beskrivelse af fødevaresektorens geografiske lokalisering. For leverandører til landbrug, landbrug og fiskeri er den statistiske enhed dog firmaer, idet der for disse erhverv ikke kan fremskaffes data fra Danmarks Statistik på arbejdsstedniveau. I hvert fald i forhold til landbruget må dette dog vurderes at udgøre et mindre problem, da der i langt de fleste landbrugsfirmaer er kommunemæssigt sammenfald mellem aktiviteter og ejerskab.

De tilvejebragte data om beskæftigelse og omsætning giver desværre ikke mulighed for at skelne mellem konventionelle og økologisk/nichebaserede aktiviteter, hverken indenfor landbrug/fiskeri eller i forarbejdnings- og afsætningsleddene. Dog har vi kommunefordelte data for antallet af økologiske bedrifter og økologisk dyrket areal, som kan relateres til det samlede antal landbrugsbedrifter og det samlede dyrkede landbrugsareal i kommunerne¹. Dermed kan beregnes indikatorer for den lokale vægt af økologisk landbrug.

Den i modellen viste skelnen mellem småskalabaserede fødevareindustrier og stordriftsbaserede fødevareindustrier er foretaget med henblik på kortlægning af kvalitative aspekter af fødevaresektoren. Småskalaproducenterne kan hævdes at repræsentere aktuelle trender vedrørende markeder og produktionsformer i retning af mere forædlede "kvalitetsprodukter". De foreliggende dataregistre giver imidlertid ikke mulighed for at belyse kvalitative markeds-, produkt- og produktionsforskelle. I praksis er boksene "Stordriftsbaseret fødevareindustri" og "Småskala-fødevareindustri" således defineret ud fra arbejdsstedernes størrelse (antal årsværk) – henholdsvis som arbejdssteder i industribrancherne med 15 eller flere årsværk og arbejdssteder med højst 14 årsværk.

Skillelinjen på 15 årsværk er fastlagt ud fra en gennemgang af informationer om samtlige fødevareindustrivirksomheder på Bornholm, indhentet fra oplysningsbureauet KOB A/S den 15. februar 2008. På baggrund af kendskab til virksomhedernes etablering og aktiviteter kunne bestanden relativt uproblematisk opdeles i to segmenter med forskellige produktions- og afsætningsformer, hvor virksomheder med færre end 15 ansatte alle kunne defineres som produktionsenheder med nicheprodukter og håndværksprægede produktionsteknologier, mens de større virksomheder langt overvejende er priskonkurrerende, eksportorienterede standardvareproducenter². Det er

---

¹ Disse data er stillet til rådighed af Institut for Jordbrugsproduktion og Miljø, Det Jordbrugsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet.

² En vigtig undtagelse er Bornholms Andelsmejeri med ca. 60 ansatte, som udover mælk laver specialoste til verdensmarkedet. Sammenlignet med mejeribranchen i landet som helhed er virksomheden i høj grad at betragte som nicheproducent af forædlede højværdiprodukter og ikke en stordriftsbaseret producent af standardvarer.

uvist om en grænse på 15 årsværk har tilsvarende relevans i resten af landet, men netop på fødevareområdet forekommer det meningsfuldt generelt at kategorisere gruppen af helt små fødevareindustrier som småskala- og nicheproducenter med mere lokale og regionale markeder og andre teknologier end gruppen af større virksomheder.

Et rent størrelsesbaseret inddelingskriterium er som beskrevet langt fra perfekt, men er anvendt i mangel af andre og bedre indikatorer til beskrivelse af kvalitative aspekter i fødevareindustrien. Det må dog understreges, at et størrelsesbaseret inddelingskriterium giver anledning til problemer i forbindelse med analyser af dynamiske udviklingsprocesser. Virksomheder, som på ét måletidspunkt falder indenfor gruppen af små virksomheder, kan på det næste måletidspunkt have udviklet sig til en stor virksomhed og vice versa. En ukendt andel af en observeret positiv vækst i småskalaindustrien (hvad enten det drejer sig om antal arbejdssteder, årsværk eller omsætning) kan derfor være nettoresultatet af recession blandt de store virksomheder, ligesom en observeret tilbagegang i småindustrien kan være resultatet af, at en eller flere af de små virksomheder har vokset sig store. Man skal således være yderst forsigtig med at drage for håndfaste konklusioner på baggrund af netop disse dele af det tilvejebragte datasæt.

Pga. Danmarks Statistiks regler om diskretion af oplysninger om årsværk og omsætning i enkeltvirksomheder har det i enkelte tilfælde været nødvendigt at diskretionere de kommuneopgjorte tal for årsværk og omsætning. For at overholde disse regler og samtidigt opnå så geografisk disaggregerede data som muligt er i disse tilfælde anvendt en diskretioneringsmetode, hvor årsværk/omsætning i en given kommune med behov for diskretionering er lagt sammen med årsværk/omsætning i et antal omkringliggende kommuner og disse tal for samlet årsværk/omsætning er derefter fordelt mellem kommunerne ud fra deres andel af de involverede *arbejdssteder*.

Funktionelle sammenhænge og varestrømme mellem brancherne – symboliseret ved pilene i modellen - kan på det foreliggende datagrundlag hverken kvantificeres eller lokaliseres i eller mellem danske kommuner, ligesom data ikke inkluderer de vigtige bidrag til Danmarks forsyningskæder på fødevareområdet fra udenlandske leverancer. Det etablerede datagrundlag kan dog anvendes til at kortlægge og analysere de enkelte fødevarebranchers lokalisering og lokale økonomiske og beskæftigelsesmæssige betydning og udvikling. Vi kan eksempelvis undersøge, i hvilken grad brancherne er samlokaliserede, dvs. om antal arbejdssteder, årsværk og omsætning i brancherne korrelerer på kommuneniveau. Ligeledes kan undersøges eventuelle sammenhænge på kommuneniveau mellem på den ene side fødevarebrancherne og deres udvikling og på den anden side karakteristika knyttet til kommunens økonomiske struktur, demografi, indkomst- og uddannelsesniveau, geografiske placering, urbaniseringsgrad osv. I den forbindelse vil blandt andet blive anvendt en typologisering af kommunerne, foretaget af Kristensen et al. (2006), som sammenvejer den enkelte kommunes karakteristika på en lang række indikatorer vedrørende emner som urbanisering, landbrugets betydning, den demografiske struktur, erhvervs- og befolkningsudviklingen, uddannelsesniveaue, kommunens økonomisk grundlag og kommunens lokalisering (center/periferi).

Nedenfor følger først en beskrivelse af de overordnede *sektorielle* strukturer og tendenser i den danske fødevareøkonomi (afsnit 3), og dernæst en beskrivelse af fødeva-

resektores *rumlige* organisering og udvikling (afsnit 4). Til sidst afsluttes med nogle kortfattede konklusioner. De udarbejdede GIS-kort over fødevarerbranchernes rumlige organisering, som der henvises til i teksten, er placeret i sammenhæng umiddelbart efter konklusionsafsnittet.

3. Den overordnede strukturudvikling i Danmarks fødevareresektor

De indsamlede data tegner et billede af fortløbende strukturudvikling i den danske fødevareresektor i perioden 2000 til 2005, som er i tråd med basale forandringsprocesser i de fleste vestlige økonomier ikke blot på fødevarerområdet (se f.eks. Fødevarerøkonomisk Institut, 2005), men også mere generelt. I de første, hovedsageligt producerende og forarbejdende led af forsyningskæden (landbrug, fiskeri og fødevarerindustri), samt blandt leverandørerne til landbruget³ foregår en tilbagegang i antal arbejdssteder og årsværk kombineret med en stigning i omsætning (Tabel 2), dvs. en kraftig rationalisering, koncentration og produktivitetsvækst. Derimod ekspanderer samtlige af de efterfølgende led i forsyningskæden (engros- og detailhandel med fødevarer, restauration/catering mv.) mht. beskæftigelse og omsætning og for de fleste branchers vedkommende også mht. antallet af arbejdssteder. Landbrug, fiskeri og fødevarerindustri udgør dog stadig de dominerende led i forsyningskæden og stod i 2005 for 47 % af beskæftigelsen og 43 % af omsætningen i fødevareresektoren, jf. Tabel 1.

Mht. udviklingen i antallet af arbejdssteder dominerer landbruget billedet. Fra 2000 til 2005 er der nedlagt 7.500 landbrugsbedrifter (ca. hver sjette), hvilket svarer til næsten 90 % af den samlede reduktion i antallet af arbejdssteder i fødevareresektoren. Beskæftigelsesmæssigt har tilbagegangen været mere moderat og bedrifternes gennemsnitsstørrelse er med andre ord steget, ligesom landbruget har haft en omsætningsvækst på 20 % - en vækstrate, som blandt de øvrige fødevarerbrancher kun overgås af engroshandlen.

Det bør nævnes, at der i disse tal som følge af Danmarks Statistiks dataindsamlingsmetode i ukendt omfang er inkluderet ikke-landbrugsrelaterede erhvervsaktiviteter udført på landbrugsbedrifterne, f.eks. indenfor turisme. Det kan således ikke udelukkes, at en del af den store omsætningsvækst i landbruget kan forklares med stigende indtægter fra ikke-landbrugsrelaterede aktiviteter, dvs. med diversificering og udbredelse af multifunktionelle landbrugsformer, som i de seneste år har været genstand for opmærksomhed i forskellige landdistrikts- og landbrugsstøtteordninger og i "post-productivist" debatten i forskningen, jf. ovenfor. Præstholt & Kristensen (2007) mener således på baggrund af et casestudie af den tidligere Gundsø kommune i Nordsjælland at finde empirisk belæg for, at ikke-landbrugsmæssige aktiviteter i stigende grad vinder indpas på landbrugsejendomme i såkaldt "peri-urbane" områder. De her indsamlede data giver dog ingen indikationer på, at sådanne post-produktivistiske

---

³ Leverandører til landbruget (landbrugsservice) inkluderer en række servicebrancher herunder landbrugs konsulenter, dyrlæger, samt agentur- og engroshandelsbrancher, som specifikt leverer råvarer, maskiner og dyr til landbruget. For at kunne undersøge forsyningskæderelationerne mellem fødevarerbrancherne er sidstnævnte gruppe inkluderet i "Leverandører til landbruget" og ikke i "Engroshandel", der her alene består af virksomheder, der handler med nærings- og nydelsesmidler fra landbrug og/eller industri. Se Bilag 1 for en nærmere definition af de anvendte fødevarerbrancher.

transitionsprocesser af rurale økonomier skulle være et generelt fænomen i Danmark. At det konventionelt dyrkede landbrugsareal faktisk er steget fra 2001 til 2005, at der endog indenfor økologisk landbrug foregår en udvikling mod færre og hektarmæssigt større bedrifter (tabel 3), og at udviklingen mod færre, større og mere omsætnings-tunge bedrifter geografisk set har et yderst homogent gennemslag i alle dele af landet (Kort 3B-E), tyder snarere på en fortsat strukturudvikling udad det konventionelle spor mod intensivering, mekanisering, stordrift, specialisering osv.

Tabel 1. Arbejdssteder, årsværk og omsætning 2005 fordelt på fødevarerbrancher i Danmark

	Arbejdssteder ¹⁾		Årsværk		Omsætning	
	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Mio. kr.	Pct.
Leverandører til landbrug	2.487	3,7	13.438	7,4	48.051	9,5
Landbrug	38.781	58,0	22.390	12,3	73.574	14,5
Fiskeri	1.673	2,5	1.561	0,9	3.638	0,7
Fiskeindustri	162	0,2	4.596	2,5	12.940	2,6
Anden fødevarerindustri	2.103	3,1	55.799	30,8	125.631	24,8
Heraf småindustri	1.721	2,6	7.636	4,2	12.194	2,4
Engroshandel	2.084	3,1	17.153	9,5	127.593	25,2
Specialbutikker	2.917	4,4	4.580	2,5	7.572	1,5
Supermarkeder	4.833	7,2	30.210	16,6	73.446	14,5
Restauration, catering mv.	10.140	15,2	24.081	13,3	21.228	4,2
Fødevarersektor i alt	66.901	100,0	181.443	100,0	505.866	100,0

1) For Leverandører til landbrug, Landbrug og Fiskeri er der tale om firmaer og ikke arbejdssteder.

Tabel 2. Vækst i fødevarersektorens brancher 2000-05

	Vækst arbejdssteder ¹⁾		Vækst årsværk		Vækst omsætning	
	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Mio. kr.	Pct.
Leverandører til landbrug	-371	-13,0	-2.405	-15,2	1.907	4,1
Landbrug	-7.570	-16,3	-1.562	-6,5	12.800	21,1
Fiskeri	-492	-22,7	-973	-38,4	-564	-13,4
Fiskeindustri	-16	-9,0	-1.005	-17,9	2.003	18,3
Anden fødevarerindustri	-128	-5,8	-7.889	-12,4	12.627	11,2
Heraf småindustri	-104	-5,7	-580	-7,1	-1.149	-8,6
Engroshandel	-85	-3,9	958	5,9	24.777	24,1
Specialbutikker	-18	-0,6	-34	-0,7	1.174	18,4
Supermarkeder	19	0,4	1.309	4,5	7.681	11,7
Restauration, catering mv.	119	1,2	685	2,9	1.451	7,3
Fødevarersektor i alt	-8.646	-11,4	-11.496	-6,0	62.707	14,1

1) For Leverandører til landbrug, Landbrug og Fiskeri er der tale om firmaer og ikke arbejdssteder.

Tabel 3. Landbrugets arealanvendelse

Dyrket landbrugsareal i alt		Økologisk dyrket landbrugsareal		Økologiske bedrifter	
Hektar 2005	Vækst 2001-05	Hektar 2005	Vækst 2001-05	Antal 2005	Vækst 2001-05
2.707.236	1,2 %	137.060	4,7 %	3.036	-13,9 %

Kilder: Danmarks Statistik og Institut for Jordbrugsproduktion og Miljø, Det Jordbrugsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet.

I beskæftigelsestermer er tilbagegangen i industribrancherne den helt dominerende trend med et tab af årsværk på næsten 9.000 på landsplan, men samlet set er der mistet ca. 11.500 årsværk i fødevarersektoren som helhed. Specielt i fiskeindustrien og fiskeriet har den relative tilbagegang været massiv, hvilket på grund af disse branchers særlige lokaliseringmønster (kort 5A og 6A) er gået hårdt ud over visse egne af landet (primært Nord- og Vestjylland og Bornholm).

Omstruktureringsprocesserne i industrien har både ramt de store virksomheder, og måske i endnu højere grad de små med under 15 årsværk⁴. Ganske vist er de små arbejdssteders andel af den samlede beskæftigelse i fødevarerindustri fra 2000 til 2005 steget en smule fra 11,8 % til 12,6 %, men omsætningsmæssigt er deres vægt faldet fra 10,8 % til 8,8 %. Faktisk har småindustrien oplevet en absolut tilbagegang i omsætningen, hvilket blandt de øvrige fødevarerbrancher kun ses i fiskeriet. Denne tilbagegang er endog større end tilbagegangen i antal arbejdssteder og årsværk, dvs. omsætning per årsværk er blevet mindre. Selvom omsætning ikke nødvendigvis fortæller om indtjeningsevne, er der næppe tvivl om, at de igangværende strukturforandringer i fødevarerindustrien herunder globaliseringen af forsyningskæderne og konkurrencen fra lavtlønslande går hårdt ud over mange af de små traditionelle, ofte personligt ejede virksomheder, som udgør en stor del af dansk fødevarerindustri.

På den anden side behøver den observerede nedgang i omsætning per årsværk blandt gruppen af små industrivirksomheder ikke nødvendigvis at afspejle tab af produktivitet og faldende værditilvækst. Den kan også tolkes som et tegn på fremvækst af nye niche- og specialprodukter og håndværksprægede, mindre kapitalkrævende produktionsformer, hvor fortjenesten i mindre grad hænger sammen med produktionsvolumen og i højere grad med høj forarbejdningsgrad, effektiv markedsføring og "story telling". Hvorvidt sådanne produktionsformer generelt er i fremvækst kan ikke entydigt besvares på det forhåndenværende datagrundlag, men vi skal vende tilbage til spørgsmålet i forbindelse med analysen af udviklingstendensernes rumlige dimension.

Også distributions- og afsætningskanalerne er udsat for strukturforandring. I Engroshandlen⁵ sker en kraftig udvikling mod færre arbejdssteder, flere årsværk og kraftigt stigende omsætning. Engroshandlen alene står for en fjerdedel af omsætningen i fødevarersektoren som helhed og for en tredjedel af den samlede vækst heri fra 2000 til 2005. Som vi skal vende tilbage til senere er der ligeledes tale om en udvikling, der geografisk er koncentreret om visse dele af landet. Det foreliggende datasæt giver ikke mulighed for at analysere, om der ligger særlige fødevarer kategorier (f.eks. kød

⁴ Man bør dog her erindre de ovenfor beskrevne problemer forbundet med den anvendte, udelukkende størrelsesbaserede definition af "Småskalaindustri".

⁵ "Engroshandel" er her defineret som aktiviteter, der handler med nærings- og nydelsesmidler fra landbrug og industri, og omfatter ikke engroshandelsaktiviteter, der forsyner landbruget med råvarer, maskiner og dyr, jf. Bilag 1.

eller frugt og grønt) bag denne trend, men det er interessant, at de engroshandelsbrancher, som leverer råvarer, maskiner og dyr *til* landbruget og som her er inkluderet blandt "leverandører til landbruget", generelt oplever tilbagegang og altså ikke er kendetegnet ved tilsvarende positive udviklingstendenser, som engroshandelsaktiviteter længere fremme i forsyningskæden.

Ser man på de tre undersøgte afsætningskanaler for fødevarer, nemlig specialbutikker, supermarkeder og bespisning (restauranter, kantinedrift, catering mv.), kan man konstatere, at supermarkeder er den klart dominerende afsætningskanal og i 2005 stod for ca. $\frac{3}{4}$ af samlede omsætning i disse brancher (tabel 1). Specialbutikkerne har dog haft en større omsætningsvækst end supermarkederne og har altså tilkæmpet sig en lidt større markedsandel (tabel 2). Omsætningen i specialbutikkerne på ca. 7.5 mia. kr. svarede dog kun til godt 10 % af supermarkedernes omsætning. Den positive udvikling i specialbutikkerne synes ikke at være sket gennem nyetableringer, men snarere gennem rationalisering og konsolidering blandt de eksisterende. I hvert fald kan konstateres en svag tilbagegang både i antallet af butikker (arbejdssteder) og årsværk. Derimod har supermarkedsbranchen ekspanderet i den undersøgte periode og på landsplan skabt godt 1.300 flere årsværk og 19 flere filialer. Endelig er der indenfor bespisning sket en positiv vækst målt i såvel arbejdssteder, årsværk som omsætning. Ikke desto mindre har branchen haft lavere omsætningsvækst end både specialbutikker og supermarkeder og har således tabt terræn til detailhandlen som distributionskanal for føde- og drikkevarer. Dette analyseresultat er overraskende, idet andre analyser viser at "eating out" globalt set er en stadigt mere udbredt konsumptionsform (Millstone & Lang, 2003),

4. Fødevarerektorens rumlige organisering og udvikling

I analysen nedenfor anvendes en kommunetypologi, udviklet af Kristensen et al. (2006) i forbindelse med et projekt for Direktoratet for FødevarerErhverv, som havde til formål at lave et samlet landdistriktsindeks for danske kommuner efter kommunalreformen. Typologien er udarbejdet ud fra en række indikatorer, som belyser urbanisering, landbrugets betydning, den demografiske struktur, erhvervs- og befolkningsudviklingen, uddannelsesniveaue, kommunens økonomiske grundlag og kommunens lokalisering (center/periferi), og inddeler de 98 kommuner i fire typer: Yderkommuner, Landkommuner, Mellekommuner og Bykommuner. Den præcise definition på disse kommunetyper fremgår af Kristensen et al. (2006), hvorfra følgende opsummerende beskrivelse er hentet:

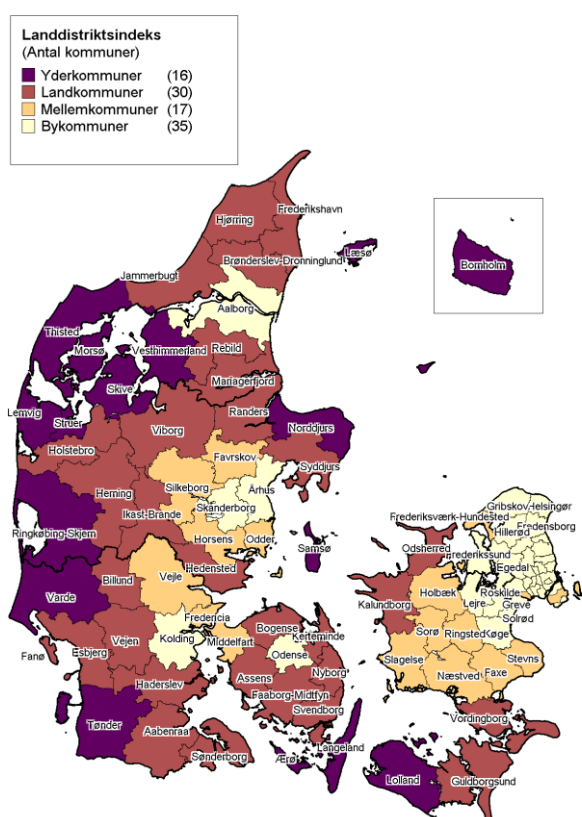
"Yderkommunerne omfatter 25 % af landets areal og 20 % af befolkningen i landområder og byer under 1000 indbyggere, men kun 9 % af den samlede befolkning og 6 % af personer med mellemlang eller højere uddannelse. Beskatningsgrundlaget udgør 8 % af det samlede beskatningsgrundlag. 21 % af de beskæftigede i landbrug er bosat i yderkommuner.

Landkommunerne omfatter 46 % af landets areal befolkning i landområder og byer under 1000 indbyggere, men kun 28 % af den samlede befolkning og 20% af personer med mellemlang eller højere uddannelse. Beskatningsgrundlaget udgør 25 % af det samlede beskatningsgrundlag. 46 % af de beskæftigede i landbrug er bosat i landkommuner.

Mellemkommunerne omfatter 16 % af landets areal og 15 % af befolkning og lidt mere 19 % af befolkning i landområder og byer under 1000 indbyggere. Bykommunerne omfatter 13 % af landets areal og 47 % af den samlede befolkning, men kun en lille del 15 % af befolkningen bosat i landområder og byer under 1000 indbyggere. Til gengæld er 61 % af personer med mindst en mellem-lang uddannelse bosat i bykommuner. Beskatningsgrundlaget udgør 52 % af det samlede beskatningsgrundlag, 17 % af de beskæftigede i landbrug er dog bosat i bykommuner.” (Kristensen et al., 2006, s. 4-5)

Lokaliseringen af de fire kommunetyper er vist i Figur 2.

Figur 2. Opdeling på kommunetyper efter landdistriktsindeks (efter Kristensen et al., 2006)

Sammenlignet med de fleste andre sektorer er fødevarerektoren kendetegnet ved et særdeles spredt lokaliseringmønster, jf. Kort 1A, hvori alle kommunetyper spiller vigtige roller. Det er måske overraskende, at yderkommunerne er kommunetypen med den mindste andel af fødevarerektorens samlede beskæftigelse og omsætning, og at den største andel er lokaliseret i bykommuner (tabel 4), men tager man højde for befolkningsstørrelse er lokaliseringmønsteret i både yder-, land- og mellemkommunerens favør.

De forskellige fødevarerebrancher er ganske ujævnt lokaliseret. I alle fire kommunetyper og især i mellemkommunerne er industrien den vigtigste branche rent beskæftigelsesmæssigt (tabel 5). Ikke desto mindre ligger den største andel af industribeskæf-

tigelsen i land- og bykommunerne, dog med yderkommunerne som vigtige lokaliseringssteder for fiskeindustrien.

Tabel 4. Kommunetypers andel af årsværk og omsætning i fødevarerbrancher 2005 (procent)

	Yderkommuner		Landkommuner		Mellemkommuner		Bykommuner		Total
	Årsv.	Oms.	Årsv.	Oms.	Årsv.	Oms.	Årsv.	Oms.	Årsv./Oms.
Leverandører til landbrug	17,1	13,3	45,3	41,7	16,1	20,4	21,5	24,7	100
Landbrug	20,5	25,9	45,7	48,0	16,2	14,7	17,6	11,3	100
Fiskeri	46,4	43,3	45,5	45,1	4,6	8,4	3,5	3,2	100
Fiskeindustri	38,4	44,3	50,0	45,5	8,4	5,8	3,3	4,4	100
Anden fødevarerindustri	12,9	15,0	36,8	37,4	21,5	19,3	28,8	28,3	100
Heraf småindustri	16,1	18,4	35,8	33,3	15,2	14,0	32,9	34,4	100
Engroshandel	5,8	6,1	20,6	18,9	18,9	27,0	54,7	48,0	100
Specialbutikker	9,2	7,1	27,8	24,6	14,1	13,0	48,9	55,4	100
Supermarkeder	12,1	11,9	30,2	29,4	15,0	15,2	42,7	43,4	100
Restauration, catering mv.	5,8	6,2	19,0	19,9	16,3	16,2	58,9	57,6	100
Fødevarersektor i alt	13,4	14,3	33,7	32,8	17,5	19,3	35,4	33,6	100
Procent af befolkning	9		28		15		47		100

Tabel 5. Fødevarerbranchers andel af årsværk og omsætning i kommunetyper 2005 (procent)

	Yderkommuner		Landkommuner		Mellemkommuner		Bykommuner		Total	
	Årsv.	Oms.	Årsv.	Oms.	Årsv.	Oms.	Årsv.	Oms.	Årsv.	Oms.
Leverandører til landbrug	9,5	8,8	10,0	12,1	6,8	10,0	4,5	7,0	7,4	9,5
Landbrug	18,9	26,4	16,8	21,3	11,4	11,1	6,1	4,9	12,3	14,5
Fiskeri	3,0	2,2	1,2	1,0	0,2	0,3	0,1	0,1	0,9	0,7
Fiskeindustri	7,3	7,9	3,8	3,5	1,2	0,8	0,2	0,3	2,5	2,6
Anden fødevarerindustri	29,6	26,0	33,6	28,4	37,8	24,8	25,0	20,9	30,8	24,8
Heraf småindustri	5,0	3,1	4,5	2,4	3,7	1,7	3,9	2,5	4,2	2,4
Engroshandel	4,1	10,8	5,8	14,5	10,2	35,3	14,6	36,0	9,5	25,2
Specialbutikker	1,7	0,7	2,1	1,1	2,0	1,0	3,5	2,5	2,5	1,5
Supermarkeder	15,1	12,1	14,9	13,0	14,3	11,4	20,0	18,7	16,6	14,5
Restauration, catering mv.	5,8	1,8	7,5	2,5	12,4	3,5	22,0	7,2	13,3	4,2
Fødevarersektor i alt	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Yder- og specielt landkommunerne spiller særligt fremtrædende roller for landbrug⁶ og fiskeri, og landkommunerne er også hjemsted for den største andel af leverandørerne til landbruget samt for både fiskeindustri og anden fødevarerindustri (tabel 4). Aktiviteterne indenfor fiskeri og fiskeindustri er koncentreret i nogle få yder- og landkommuner (Kort 5A og 6A).

De resterende brancher, engroshandel, specialbutikker, supermarkeder og bespisning, er alle både beskæftigelses- og omsætningsmæssigt bedst repræsenteret i bykommunerne (tabel 4). Mere end halvdelen af den samlede omsætning i engroshandlen, specialbutikkerne og i bespisningsbranchen kan henregnes til bykommuner. København, Frederiksberg og Århus er helt afgørende omdrejningspunkter for disse tre brancher (Kort 10A, 11A og 13A). Tilsammen står de tre kommuner for 20 % af den samlede omsætning i engroshandlen, 27 % af specialbutikkernes og 31 % af bespisningsbranchens omsætning. Supermarkedsbranchen er mere decentralt lokaliseret (Kort 12A) og når man tager højde for befolkningsstørrelse, er den bedre repræsenteret på landet end i byerne.

Blandt andet på grund af disse branchemæssige lokaliseringsmønstre rammes kommunetyperne forskelligt af strukturudviklingen i fødevarersektoren. Indenfor branchen landbrugsleverandører har det samlede tab af i alt 2.400 job et meget skævt geografisk gennemslag (kort 2C). Den overvejende del af tabet er sket i bykommuner med Århus som den helt store taber, og også yderkommunerne har mistet 25 % af sine årsværk i perioden (tabel 7). Til gengæld er der skabt mere end 600 nye årsværk i landkommunerne, mens udviklingen ingen større konsekvenser har haft for mellemkommunerne. Det er ikke undersøgt, i hvilken udstrækning der ligger beslutninger om omlokalisering af landbrugskonsulentvirksomhed bag disse tal.

Udviklingen i landbruget rammer homogent i alle dele af landet med hensyn til tilbagegang i antallet af bedrifter, vækst i omsætning samt stigning i det dyrkede areal, mens beskæftigelsesudviklingen er geografisk mere ujævn (kort 3B-E). Mens både land-, mellem- og bykommuner mister mange årsværk i landbruget (tabel 7), så er der tale om status quo i yderkommunerne på trods af et tab af 15 % af bedrifterne (tabel 6) og en stigning i omsætningen på 23 % (tabel 8). Strukturrationaliseringen i landbruget mod færre, større, og mere investeringskrævende bedrifter synes med andre ord at være meget stærk i yderkommunerne. Til gengæld synes udviklingen i flere sjællandske kommuner nær København at gå i den modsatte retning mod mere ekstensive og mindre kapitalkrævende driftsformer. I disse kommuner er der mindre stigninger i landbrugets beskæftigelse (Kort 3C) og i det økologisk dyrkede areal (Kort 4C), som ikke kommer til udtryk i tilsvarende store stigninger i omsætning, som landbruget i det øvrige land har (Kort 3D).

Den vigtigste trend i den undersøgte periode fra 2000 til 2005, tabet af næsten 9.000, dvs. mere end hvert ottende, årsværk i industrien, rammer tungest i by- og mellemkommunerne (Københavnsområdet og de største provinsbyer) og ikke i landkommunerne, hvor den største andel af industriens beskæftigelse ellers er lokaliseret (tabel 4). By- og mellemkommunerne har dermed også samlet set det største tab af arbejdspladser i sektoren som helhed (tabel 7). Yderkommunerne rammes relativt hårdt

---

⁶ Dette er naturligvis en følge af, at vægten af landbrugsaktiviteter er en af indikatorerne, der ligger til grund for den anvendte kommunetypologi.

af tilbagegangen i fiskeindustrien, men slipper til gengæld fra den generelle, meget kraftige tilbagegang indenfor Anden fødevarerindustri med et fald beskæftigelsen på kun 2,5 %. Samtidig har yderkommunerne - ligesom indenfor landbruget - oplevet en meget stor vækst i omsætningen i anden fødevarerindustri på mere end 4 mia. kr., hvilket svarer til 27 % (tabel 8).

I geografiske termer rammer tilbagegangen i industrien meget hårdt i hele den nordlige halvdel af Jylland, hvor både fiske- og anden fødevarerindustri traditionelt har stået stærkt. Her er der samlet set tabt flere tusinde industriarbejdspladser, og der er ikke i de øvrige fødevarerhverv skabt hverken job eller omsætning, som blot tilnærmelsesvist kan kompensere for tilbagegangen i industrien. Den nordlige halvdel af Jylland er med andre ord et geografisk område, som strukturtilpasningen i fødevarersektoren går meget hårdt ud over (Kort 1C og 1D).

Antallet af småskalaindustrier går tilbage i alle fire kommunetyper, men især i yder- og landkommunerne. Kun mellemkommunerne har – dog fra et meget lavt udgangspunkt - haft positiv udvikling i beskæftigelsen i småindustrien, der også har haft en meget stor omsætningsvækst på mere end 40 %. Beskæftigelsesmæssigt er udviklingen i dette industrisegment hårdest ved bykommunerne, hvor der er mistet 318 årsværk. På trods heraf har disse oplevet positiv vækst i omsætningen, som dog for en stor dels vedkommende kan tilskrives Århus kommune (kort 9D).

Netop dette analyseresultat er imidlertid et eksempel på de nævnte problemer forbundet med den anvendte størrelsesbaserede opgørelsesmetode. I Århus er mistet næsten 400 industriarbejdspladser og der er blevet tre færre store arbejdssteder i industrien og tre flere små. Det er uvist om dette dækker over en lukning af tre store arbejdssteder og en samtidig nyetablering af tre små, eller om der er sket reduktioner i tre store, som dermed er kommet under den anvendte grænse på 15 årsværk. Det er dog ret sandsynligvis, at den store omsætningsfremgang i gruppen af småindustrier i Århus snarere afspejler recession end positive vækstprocesser. Tilsvarende forhold forklarer den tilsyneladende fremgang i småskalaindustrien i Hjørring, som har mistet mere end 1500 årsværk i fødevarerindustrien fra 2000 til 2005 og som er den kommune i landet, der uden sammenligning har haft det største samlede tab af arbejdspladser i fødevarersektoren (Kort 1C).

Også den modsatte udvikling i Lolland og Guldborgsund kommuner, hvor småskalaindustrien ifølge Kort 9B-D er gået kraftigt tilbage, skal kommenteres. I disse to kommuner er gruppen af småindustrier ganske vist blevet reduceret med i alt 17, men til gengæld er der blevet 7 flere industriarbejdssteder med mere end 15 årsværk, og beskæftigelsen i fødevarerindustrien som helhed er da også gået kraftigt frem med ca. 560 årsværk (Kort 8C). Der er med andre ord en del, der taler for, at der faktisk har været vækst i mange af de lokale (tidligere) småindustrier. Det er ikke undersøgt nærmere, hvilke typer af produktioner, der ligger bag denne vækst i Lolland og Guldborgsund. I de resterende kommuner med fremgang i småindustrien, synes udviklingen tilsyneladende ikke på tilsvarende vis at være tilsløret af opgørelsesbetingede problemer. I hvert fald har de alle en større tilgang af små arbejdssteder end de har afgang af store. De viste kort er derfor for disse kommuner i bedre tråd med de faktiske trends.

Kort 9B-D synes at vise, at det snarere er visse geografiske egne af landet end visse urbaniseringsmæssigt definerede typer af kommuner, der skiller sig positivt ud fra de generelt negative trender indenfor småskalaindustrien. Både mht. antal arbejdssteder, årsværk og i mindre grad omsætning er der fremgang i en række jyske kommuner (primært midtjyske såsom Herning, Ikast-Brande, Ringkøbing-Skjern, og Skanderborg), mange sjællandske kommuner (specielt i Nordsjælland), samt på Bornholm. Der findes således repræsentanter for alle fire kommunetyper blandt de relativt få kommuner med en voksende småindustri.

Som et af de ganske få eksempler på yderkommuner med et nævneværdigt aktivitetsniveau i små fødevarerindustrier er Bornholm særlig interessant. Som illustration af udviklingspotentialerne for yderkommuner i relation til småskalaindustri skal Bornholm beskrives lidt mere uddybende.⁷ Der var på Bornholm i 2005 ca. 50 firmaer (arbejdssteder) indenfor fødevarerindustri med under 15 ansatte, og disse havde tilsammen ca. 200 årsværk og en omsætning på godt 300 mio. kr. Virksomhederne er over en bred kam kendetegnet ved at lægge vægt på geografisk oprindelsessted og/eller kulinarisk smagsoplevelse frem for eksempelvis økologi og naturmæssig bæredygtighed som de særlige kvaliteter, der legitimerer en merpris for produkterne. Mange af virksomhederne blev etableret allerede i sidste halvdel af 1990'erne, og udviklingen fra 2000 til 2005 synes især at have bestået i konsolidering, hvor virksomhederne har styrket og formaliseret deres markedsadgang gennem markedsføring og indgåelse af leveringsaftaler med grossister, supermarkeder, cateringaktører osv. Antallet af virksomheder er således gået en anelse tilbage fra 2000 til 2005, mens beskæftigelsen er gået frem med 20 årsværk (12 %) og omsætningen med hele 56 %. Dette fortæller om vanskelighederne for nye nicheproducenter ved for alvor at tilkæmpe sig en position på afsætningsmarkederne og at opbygningen af sådanne lokale produktioner fordrer forholdsvis lange historiske forløb. Det positive i den bornholmske udvikling understreges af, at den lokale fiskeindustri i samme periode reduceredes med hele 360 årsværk og at der forsvandt mere end 200 årsværk i landbrug, fiskeri og leverancer til landbrug. Bornholm er således kendetegnet ved både en kraftig tilbagegang indenfor en stordriftsorienteret, konventionel fødevarerproduktion med lav lokal værditilvækst og ved vækst og ny dynamik, skabt af netværkssamarbejdende iværksættere med nye forretningsmodeller, som i højere grad er baseret på forædling, markedsføring og direkte kontakt med kunder og forbrugere.

Der er gennemført analyser på det statistiske datagrundlag med henblik på at identificere generelle forklaringer på de tilsyneladende gode betingelser for fremvækst af småskalaindustri i ovennævnte geografiske områder. Vi har således undersøgt graden af korrelation mellem på den ene side udvikling i antal arbejdssteder, årsværk og omsætning i småindustrien, og på den anden side indikatorerne til beskrivelse af kommunerne, nævnt i Bilag 1, afsnit 7, samt indikatorerne til beskrivelse af aktivitetsniveauet i de øvrige involverede fødevarerbrancher. Det er eksempelvis undersøgt, om der er sammenhæng mellem fremvæksten af småindustri og lokaliseringen af økologisk landbrug, dvs. om lokale leverancer af råvarer med særlige kvaliteter giver grobund for industriel forarbejdning, og om fremvæksten af småskalaindustri, der som

---

⁷ Der trækkes i denne beskrivelse også på igangværende og endnu upublicerede casestudier, gennemført af Center for Regional- og Turismeforskning indenfor rammerne af forskningsprojektet EURODITE og finansieret via EU's 6. rammeprogram for forskning, om den fremvoksende klynge på Bornholm af producenter af 'lokale fødevarer'.

afsætningsformer ofte benytter direkte salg på produktionsstedet til besøgende og/eller salg via delikatesse- og specialbutikker, hænger sammen med antallet af turistovernatninger i en kommune eller med en stor lokal vægt af specialbutikker. Også den mulige betydning af forskellige indikatorer for urbaniseringsgrad som befolkningsstørrelse og -tæthed, andelen af landzone i kommunen, samt afstande til motorveje, er undersøgt. Der er imidlertid ikke identificeret nogen meningsfulde faktorer, der generelt og signifikant korrelerer med fremvæksten af småindustri, bortset fra de indlysende sammenhænge, der eksisterer mellem vækst i antal af arbejdssteder, beskæftigelse og omsætning i selve småindustrien.

Det synes med andre ord at være specifikke lokale traditioner, udviklingsbetingelser og dynamikker, der forklarer hvorfor småindustrien i særlig grad synes at vokse frem bestemte lokaliteter. Sådanne særlige gunstige udviklingsvilkår, som imidlertid ikke er undersøgt systematisk her, kunne være lokale/regionale politiske indsatser til fremme af små, kvalitetsbaserede fødevarerproducenter. Af et notat fra Danske Regioner april 2007 (Danske Regioner, 2007) fremgår således, at såvel Region Nordjylland, Region Midtjylland, Region Sjælland og Bornholms Regionskommune, alle i løbet af de seneste år har lanceret strategier til fremme af udvikling og iværksætterier indenfor den lokale fødevarerindustri. I hvilket omfang nævnte regioner også i den her undersøgte periode 2000-05 har haft erhvervspolitisk fokus på fødevarerindustri, fremgår ikke af notatet. Det førnævnte igangværende forskningsarbejde om småskalaproducenterne på Bornholm indenfor rammerne af EU-projektet EURODITE, indikerer dog en stor positiv betydning af en aktiv regional erhvervs- og landdistriktpolitisk indsats, specielt via EU's LEADER+ program. Også Baker et al (2007) og VIFU (2006a og 2006b) har tilsvarende konklusioner.

Andre mulige lokale udviklingsfaktorer til forklaring af fremvæksten af småskalaproduktion, som ikke mindst synes at have relevans og vigtighed på Bornholm, kunne være de muligheder for lokalt forankret inspiration, erfaringsudveksling og samarbejde, som kan være forbundet med samlokalisering med andre beslægtede erhvervs- og virksomhedsformer såsom turisme og kunsthåndværk. Som nævnt ovenfor er der tilsyneladende ingen generel sammenhæng mellem turismeerhvervets vægt og fremvæksten af småskalaindustri. Men de ovenfor beskrevne casestudier synes at pege på, at der netop på Bornholm eksisterer sådanne lokale, sektoroverskridende udviklingsdynamikker. Udover det kundeunderlag i form af besøgende turister, som en stor lokal turismeindustri skaber for åbne, værkstedsbaserede produktioner af fødevarer og kunsthåndværk, kan sameksistensen af forskellige erhvervsgræne med helt eller delvist oplevelsesbaserede produkter fungere som en platform for netværkssamarbejde f.eks. om fælles, koordinerede brandings- og markedsføringstiltag.

Udviklingen i engroshandlen følger et geografisk meget ujævnt mønster. Stort set hele den store fremgang i årsværk og omsætning er foregået i mellemkommuner (Tabel 7) og herunder i særlig grad et antal centralt beliggende øst- og midtjyske samt sjællandske kommuner (kort 10B-D). Heroverfor har yderkommunerne mistet hver tiende årsværk. Der kunne meget vel ligge logistiske og transportmæssige årsager bag disse lokaliseringsmønstre.

I detailhandlen (specialbutikker og supermarkeder) synes der at være to modsatrettede tendenser på spil i forskellige dele af landet, som kunne hænge sammen med urbaniseringsgrad og forskelle i efterspørgselsmønstre (jf. tabel 7 og kort 11B-D og

12B-D). I yder- og landkommuner foregår en udvikling mod færre, men stadig større supermarkeder og mod færre og relativt stadig mindre betydningsfulde specialbutikker. Den overvejende del af supermarkedernes samlede beskæftigelsesvækst skete i yder- og landkommunerne, hvor der i perioden blev skabt i alt ca. 950 årsværk (tabel 7). I bykommunerne og i visse mellemkommuner foregår der på den anden side en udvikling mod flere supermarkeder med relativt færre årsværk, dvs. et mere fintmasket net af mindre (og måske mere specialiserede) supermarkeder, og mod flere specialbutikker med stærkt voksende omsætning, hvilket antyder stigende efterspørgsel efter højværdifødevarer.

Udviklingen indenfor bespisning har tilgodeset yder- og bykommuner med vækst i såvel antal arbejdssteder, årsværk og omsætning, mens land- og mellemkommuner har oplevet tilbagegang. Den overvejende del af ændringerne indenfor branchen specielt mht. beskæftigelse og omsætning er dog koncentreret om Københavnsområdet, hvor der både findes kommuner med stor fremgang og kommuner med tab af mange arbejdspladser som f.eks. Tårnby, der fra 2000 til 2005 har mistet mere end 850 årsværk (jf. kort 13C). En mulig forklaring på denne voldsomme tilbagegang, som dog ikke er undersøgt nærmere, kunne være nedgang i lokale cateringsfirmaers leverancer til Kastrup Lufthavn.

I hovedstadsområdet er der i det hele taget visse tegn på udbredelse af nye former for udviklingsdynamik. Ved siden af en kraftig tilbagegang især i industriaktiviteterne i en række forstadskommuner er der især i mange nordsjællandske kommuner skabt nye arbejdssteder indenfor stort set samtlige fødevarerhverv fra landbruget over industrien til handels- og bespisningsbrancherne. Denne udvikling har ganske vist (endnu) ikke sat nævneværdige spor i beskæftigelses- og omsætningstallene, men det kunne være en indikation på, at København som stort, diversificeret og købestærkt marked har trukket en opbygning af nye, lokalt forankrede og sammenhængende produktions-, distributions- og konsumtionssystemer for fødevarer i gang i de omkringliggende, såkaldt "peri-urbane" kommuner.

Tabel 6. Vækst arbejdssteder 2000-05 i fødevarerhverv fordelt på kommunetyper

	Yderkommuner		Landkommuner		Mellemkommuner		Bykommuner		Total	
	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Antal	Pct.
Leverandører til landbrug	-86	-16,2	-153	-13,1	-38	-8,7	-94	-12,9	-371	-13,0
Landbrug	-1.735	-15,3	-3.650	-16,8	-1.436	-18,1	-749	-14,1	-7.570	-16,3
Fiskeri	-174	-19,2	-231	-25,7	-42	-22,3	-45	-26,5	-492	-22,7
Fiskeindustri	-1	-1,5	-8	-9,9	-2	-15,4	-5	-29,4	-16	-9,0
Anden fødevarerindustri	-30	-9,2	-58	-7,4	-7	-2,0	-33	-4,2	-128	-5,7
Heraf småindustri	-30	-10,0	-50	-7,9	-8	-3,0	-16	-2,5	-104	-5,7
Engroshandel	-14	-7,4	-67	-11,5	3	1,0	-7	-0,6	-85	-3,9
Specialbutikker	-28	-10,7	-5	-0,7	-12	-2,9	27	1,7	-18	-0,6
Supermarkeder	-58	-9,1	-55	-3,8	24	3,6	108	5,2	19	0,4
Restaurations-, catering mv.	34	3,9	-90	-3,5	-11	-0,8	186	3,6	119	1,2
Fødevarer i alt	-2.122	-13,7	-4.367	-14,3	-1.529	-12,8	-628	-3,6	-8.646	-11,4

Tabel 7. Vækst årsværk 2000-05 i fødevarerhverv fordelt på kommunetyper

	Yderkommuner		Landkommuner		Mellemkommuner		Bykommuner		Total	
	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Antal	Pct.	Antal	Pct.
Leverandører til landbrug	-794	-25,6	642	11,8	46	2,2	-2.299	-44,4	-2.405	-15,2
Landbrug	-12	-0,3	-521	-4,8	-375	-9,4	-654	-14,2	-1.562	-6,5
Fiskeri	-372	-33,9	-525	-42,5	-45	-38,5	-31	-36,5	-973	-38,4
Fiskeindustri	-410	-18,9	-377	-14,1	-200	-34,1	-19	-11,1	-1.005	-17,9
Anden fødevarerindustri	-183	-2,5	-2.043	-9,0	-2.132	-15,1	-3.531	-18,0	-7.889	-12,4
Heraf småindustri	-54	-4,2	-228	-7,7	20	1,7	-318	-11,2	-580	-7,1
Engroshandel	-121	-10,8	11	0,3	897	38,4	172	1,9	958	5,9
Specialbutikker	-22	-5,0	-35	-2,7	-15	-2,3	38	1,7	-34	-0,7
Supermarkeder	362	11,0	594	7,0	3	0,1	350	2,8	1.309	4,5
Restauration, catering mv.	186	15,4	-50	-1,1	-831	-17,5	1.379	10,8	685	2,9
Fødevarer i alt	-1.420	-5,5	-2.532	-4,0	-2.631	-7,7	-4.913	-7,1	-11.496	-6,0

Tabel 8. Vækst omsætning 2000-05 i fødevarerhverv fordelt på kommunetyper

	Yderkommuner		Landkommuner		Mellemkommuner		Bykommuner		Total	
	Mio kr.	Pct.	Mio kr.	Pct.	Mio kr.	Pct.	Mio kr.	Pct.	Mio kr.	Pct.
Leverandører til landbrug	-1.316	-17,1	6.979	53,5	4.495	85,1	-8.251	-41,0	1.907	4,1
Landbrug	3.572	23,0	6.426	22,2	1.482	15,9	1.321	18,9	12.800	21,1
Fiskeri	-35	-2,2	-615	-27,3	115	60,6	-29	-19,9	-564	-13,4
Fiskeindustri	1.452	33,9	369	6,7	-96	-11,3	277	94,0	2.003	18,3
Anden fødevarerindustri	4.048	27,4	4.345	10,2	1.723	7,7	2.511	7,6	12.627	11,2
Heraf småindustri	-636	-22,1	-1.336	-24,8	501	41,6	322	8,3	-1.149	-8,6
Engroshandel	1.471	23,1	3.316	16,0	16.609	92,9	3.381	5,8	24.777	24,1
Specialbutikker	1	0,1	179	10,6	108	12,4	887	26,8	1.174	18,4
Supermarkeder	1.570	21,8	2.457	12,8	983	9,6	2.671	9,1	7.681	11,7
Restauration, catering mv.	113	9,3	116	2,8	-398	-10,4	1.620	15,3	1.451	7,3
Fødevarer i alt	10.239	16,5	22.237	15,5	25.523	35,4	4.709	2,8	62.707	14,1

5. Konklusioner

På et overordnet sektorniveau kan man sammenfattende sige, at fødevareraktoren aktuelt er udsat for kraftige omlægninger med tab af tusindvis af job i de primære og sekundære produktionsled, som langt fra opvejes af en vækst i handels- og afsætningsleddene. På trods af den omfattende strukturudvikling er det ikke muligt at identificere generelle, systematiske *kvalitative* ændringer af produktionsformerne eksempelvis i form af et tydeligere islæt af småskalabaseret industriel forarbejdning eller en

udvikling mod mere ekstensive og arbejdskraftskrævende driftsformer i landbruget. På disse områder kan der identificeres visse lokalspecifikke forandringsprocesser, men disse er relativt marginale og rækker ikke det generelle, landsdækkende billede.

Med hensyn til distributions- og konsumptionsformerne synes der at foregå visse, men dog relativt marginale kvalitative forskydninger. Danskerne som helhed benytter sig i stigende grad af bespisningsbranchernes serviceydelser, men forbruget via denne kanal stiger mindre end forbruget via detailhandlen. I detailhandlen vinder specialbutikkerne markedsandele fra supermarkederne, men også denne udvikling er i altovervejende grad oppebåret af særlige lokalspecifikke trender - i dette tilfælde i højindkomstområderne omkring København og til dels Århus - som adskiller sig radikalt fra udviklingen i det øvrige land, hvor supermarkeder udbygger dominansen som afsætningskanal for fødevarer, og denne trend synes stærkere jo længere ud på landet, man ser.

Med hensyn til rumlige aspekter af fødevarerektorens organisering har analysen ikke overraskende dokumenteret en grundlæggende arbejdsdeling mellem urbane og rurale områder. Rurale områder (yder- og landkommuner) spiller den væsentlige rolle i de primære og sekundære led af forsyningskæden, mens urbane områder (mellem- og bykommuner) er centrale for de efterfølgende led forbundet med engros- og detailhandel samt bespisning. Disse roller synes udbygget i den undersøgte periode fra 2000 til 2005. Dels har den generelt voldsomme tilbagegang i industribeskæftigelsen især ramt bykommunerne hårdt og er stort set gået udenom yderkommunerne, og dels har fremgangen i servicebrancherne (specielt bespisning) i særlig grad tilgodeset bykommunerne. Dog har også de fleste landkommuner på den ene side mistet arbejdspladser i industrien og på den anden side (i mindre antal) fået nye job i supermarkeder, restauration, catering mv.

I langt de fleste af landets kommuner og i alle kommunetyper er det overordnede billede af strukturudviklingen indenfor fødevarerektoren således virksomhedslukninger og beskæftigelsestilbagegang (jf. specielt Kort 1B/1C, og tabel 6 og 7). Dette billede er ikke mindst gældende for kommunerne i den nordlige halvdel af Jylland. Her er der samlet set tabt flere tusinde arbejdspladser først og fremmest i store fødevarerindustrier, som traditionelt har stået stærkt i denne region, og der er ikke i de øvrige fødevarerhverv skabt job, som i antal blot tilnærmelsesvist kan kompensere herfor. Det er med andre ord et geografisk område, præget af kraftig industriel recession og fravær af de momenter af fornyelse og dynamik, som ses enkelte andre steder eksempelvis på Lolland-Falster og Bornholm.

Det overordnede billede af tilbagegang præger naturligvis lokale og regionale erhvervspolitiske diskurser og indsatser. I den sammenhæng er det væsentligt at understrege, at den positive udvikling indenfor andre end de fødevarerøkonomiske sektorer gennem den seneste årrække især har tilgodeset byområder og at fødevarerektoren generelt har langt mindre erhvervsmæssig betydning i byområder. Problemerne med strukturudviklingen i fødevarerektoren kan derfor hævdes at være større i landdistrikter end i byområder.

I forhold til de i forskningen ofte fremhævede udviklingspotentialer for landdistrikter forbundet med "post-produktivistisk transition" af rurale økonomier i form af fremvækst af småskalaproducenter af højværdifødevarer, økonomisk diversificering og ud-

bredelse af mere bæredygtige, multifunktionelle landbrugsaktiviteter, er der kun lidt at hente i det fremlagte datamateriale. De indsamlede data giver ingen indikationer på, at en sådan transition skulle være et generelt fænomen i Danmark, men tyder snarere på en forstærket udvikling ad det konventionelle spor mod nedlæggelser, intensivering, mekanisering, stordrift og specialisering indenfor landbruget og rationalisering og faldende beskæftigelse i industrien. Dog kan skabelsen i yder- og landkommunerne af i alt godt 1.000 nye årsværk indenfor supermarkeder og bespisningsbranchen hævdes at repræsentere en økonomisk diversificering af rurale fødevareøkonomier.

Specielt er der ikke tegn på, at fremvæksten af små, håndværksprægede fødevareproducenter i særlig grad skulle kendetegne danske landdistrikter. I Danmark som helhed – og i særdeleshed i de mest yderligt beliggende områder - udgør fremvæksten af sådanne virksomhedstyper ikke et særligt betydende islæt i billedet af fødevaresektorens udvikling i den undersøgte periode. Kun i et fåtal af kommuner (primært by- og mellemkommuner), hvoraf langt hovedparten er placeret i Midtjylland og på Sjælland og Bornholm, er der vækst i antallet af småskalaindustrier og i beskæftigelse og omsætning heri. På Lolland-Falster ses en positiv udvikling i den samlede industris aktivitetsniveau, som i hvert fald delvist kan tilskrives vækst i (tidligere) små industrivirksomheder (jf. bemærkning ovenfor). Netop dette tyder dog ikke på udbredelse af håndværksmæssige nicheproduktionsformer, men snarere på vækst i konventionelle, stordriftsbaserede driftsformer. På det forhåndenværende datagrundlag kan dette dog ikke afgøres og under alle omstændigheder kan også kommunerne på Lolland og Falster siges at tilhøre den ganske lille gruppe af yder- og landkommuner, hvor negative udviklingsprocesser forbundet med fritstilling af arbejdskraft fra konventionelt landbrug og industri er kombineret med eller måske endda afløst af positiv udviklingsdynamik.

I hovedstadsområdet er der visse tegn på at nye former for "peri-urbane" udviklingsdynamikker gør sig gældende ved siden af overordnede recessions- og rationaliseringsprocesser i konventionelle fødevaresystemer. I mange sjællandske og især nord-sjællandske kommuner er, som nævnt ovenfor, skabt nye små virksomheder indenfor stort set samtlige fødevareerhverv fra landbruget over industrien til handels- og bespisningsbrancherne. Det kunne være en indikation på, at København som stort, diversificeret og købestærkt marked har trukket en opbygning af nye, mere specialiserede produktions-, distributions- og afsætningssystemer i gang i de omkringliggende, såkaldt peri-urbane kommuner.

Opstilling af en egentlig typologi af landdistrikter mht. fødevaresektorens sammensætning og udviklingsretning har været væsentligt vanskeliggjort af, at det ikke har været muligt at fremskaffe subkommunale data til beskrivelse af forskelle internt i kommunerne mellem by- og landzoner. Også de generelt negative og ret homogene strukturelle udviklingstendenser i de fleste egne af landet gør det vanskeligt at definere forskelle, som kan ligges til grund for en kategorisering af landdistrikter og kommuner. Analysen har dog indikeret, at der i Danmark findes følgende tre typer af områder med forskellige fødevareøkonomier:

1. Tilbagegangsområder: områder med stærkt strukturudsatte, konventionelle landbrugs- og forarbejdningsaktiviteter (langt de fleste danske by- og landkommuner tilhører denne type – med nordjyske kommuner som de måske bedste eksempler).

2. Omstillingsområder: områder, hvor tilbagegang og strukturtilpasning i primær- og sekundærsektorerne er kombineret med eller afløst af ny udviklingsdynamik ofte gennem etablering af nicheproduktion af nye typer af højværdifødevarer (i denne gruppe findes en række midtjyske kommuner, Lolland-Falster og Bornholm).
3. Peri-urbane områder: kommuner i Hovedstadsområdet og dele af det øvrige Sjælland med visse indikationer på udbredelse af mere ekstensive landbrugsformer, nichebaserede forarbejdningsformer og specialiserede distributions- og afsætningskanaler.

Det skal afslutningsvist understreges, at den benyttede statistik er mindre velegnet til at indfange kvalitative forandringer og tendenser i økonomien. Eksempelvis indfanger den tilvejebragte statistik ikke de typer af innovationer og omlægninger i retning af mere specialiserede og differentierede produktporteføljer, som i disse år gennemføres såvel i den konventionelle fødevarerindustri som i dominerende supermarkedskæder, ofte med inspiration fra de fremvoksende, 'alternative' fødevarer-netværker. Som beskrevet i en række analyser (se f.eks. Murdoch & Miele 1999; Lindkvist & Sánchez 2008 og Manniche 2007) kan mange aktuelle innovations- og forandringsprocesser blandt konventionelle fødevareraktører beskrives som et skift fra en industriel "produktionsverden", forankret i kvalitetskonventioner og konkurrencevilkår, forbundet med standardisering og omkostningseffektivitet, mod andre produktionsverdner, der i højere grad bygger på specialisering og dedikation og som typisk er alternative fødevarer-netværkers hjemmebane.

Et godt eksempel herpå er Calsberg's nylige etablering af mikrobryggeriet Jacobsen Brewery⁸ som respons på fremadstormende mikrobryggeriers indhug i markedet. Og så de dominerende supermarkedskæder ser i stigende grad muligheder i salg af diverse specialprodukter såsom økologiske, og altså i rollen som afsætningskanal for alternative småproducenter. Gennem sådanne innovationstiltag søger etablerede, konventionelle aktører at dæmme op for konkurrencen fra små, specialiserede nicheproducenter og distributører ved på den ene side at imitere disses fokus på kvalitet, specialisering og dedikation og ved på den anden side at høste fordelene ved en stordriftsbaseret organisation. Man kan således hævde, at i det omfang der aktuelt sker kvalitative ændringer af produktions- og distributionsstrukturerne i den danske fødevarersektor, så sker det ikke alene gennem nyetableringer og opbygning af nye alternative, småskalabaserede produktions- og distributionssystemer, men i måske i endnu højere grad gennem innovation indenfor rammerne af den konventionelle, stordriftsbaserede forretningsmodel.

Den konventionelle og den alternative produktions- og distributionsmodel er ofte i forskningen – og nærværende rapport er et godt eksempel - analyseret som oppositoriske og divergente. Men måske er de to modeller snarere komplementære og konvergente? Meget tyder i hvert fald på, at der de kommende år vil kunne ses mange eksempler på, på den ene side, konventionelle aktører, der gennem udvikling af nye specialprodukter og mere værdiskabende produktions- og markedsføringsformer går i retning af den alternative model, og på den anden side på alternative aktører med vækstambitioner, der for at opnå bedre fodfæste på prisfølsomme markeder søger at standardisere, effektivisere og forøge deres produktion og således går i retning af stordrift og konventionelle forretningsmodeller.

---

⁸ Se <http://www.jacobsenbeer.com/core.html>.

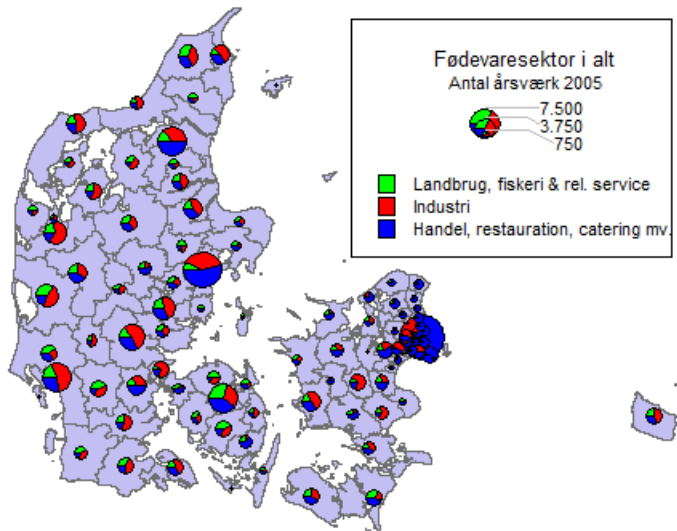

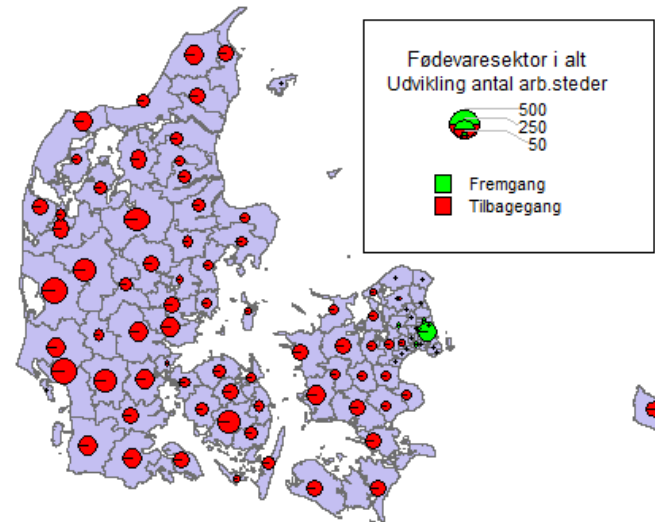
Kort over fødevaresektoren i danske kommuner

Kort 1A-D. Den samlede fødevaresektor

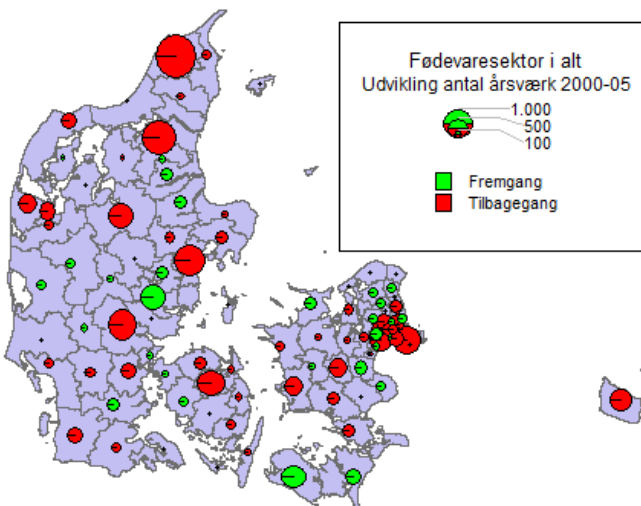
1A:

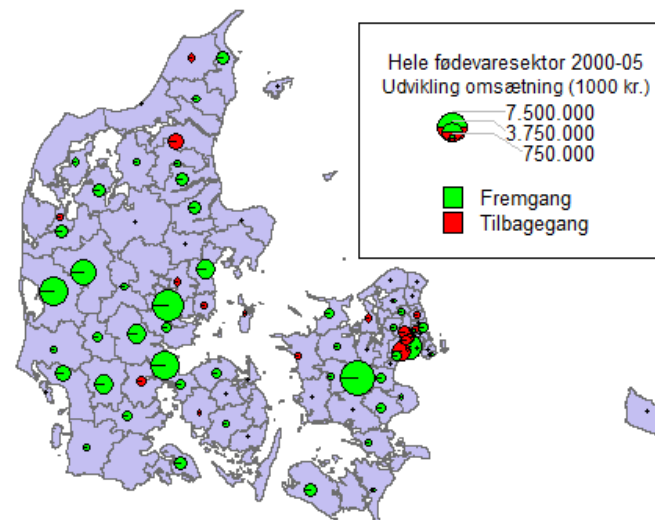
1B:

1C:

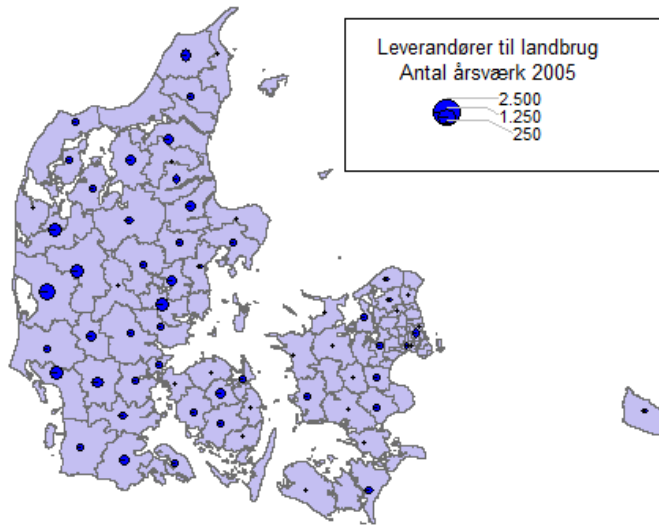

1D:

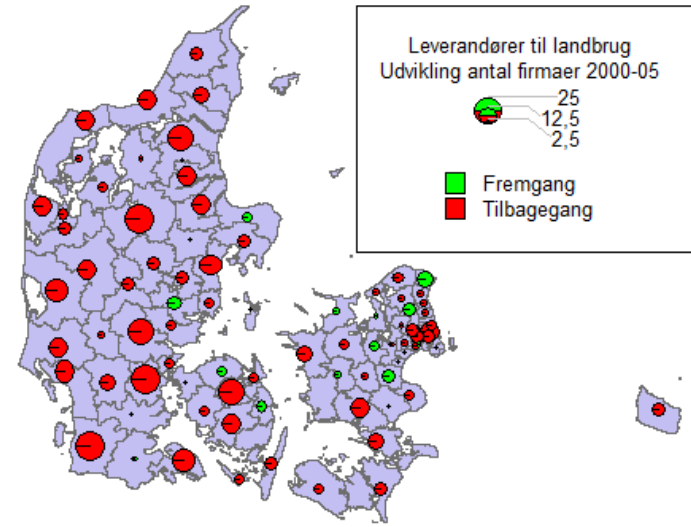

Kort 2A-D. Leverandører til landbruget

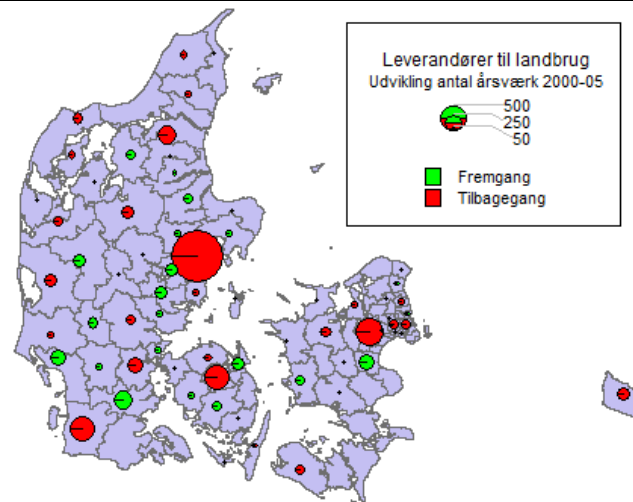
2A:

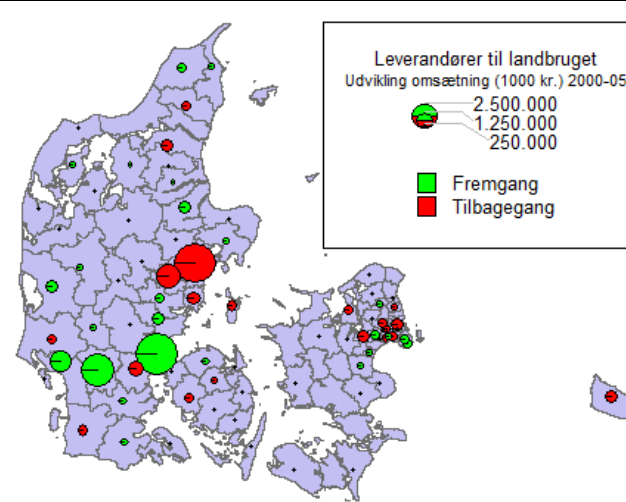
2B:

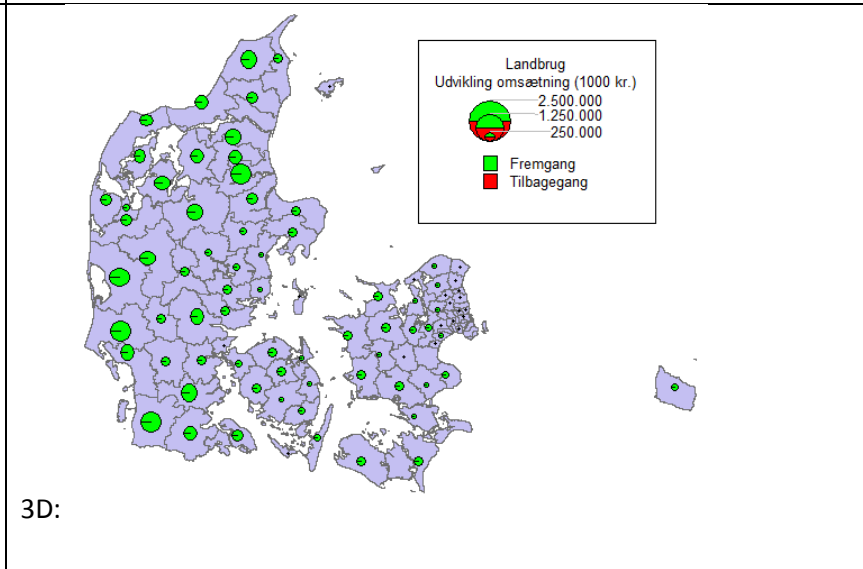
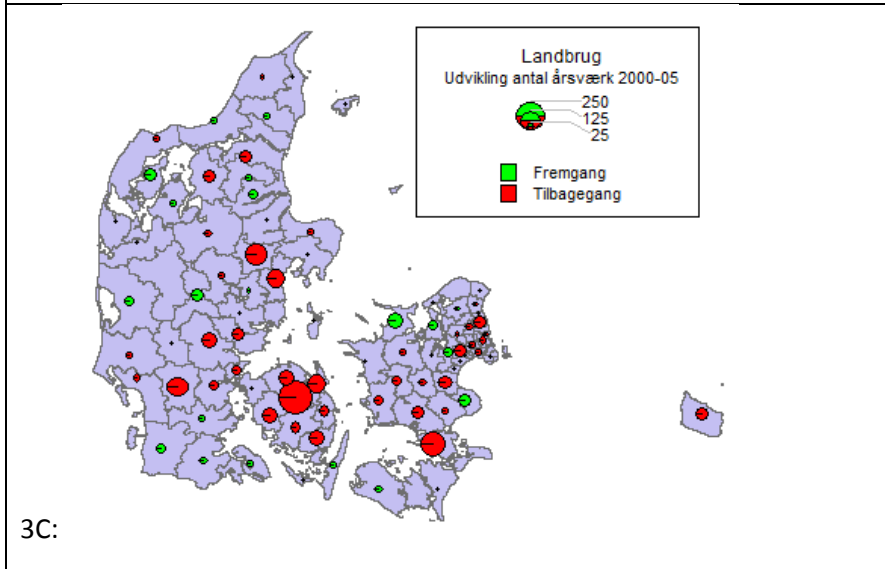
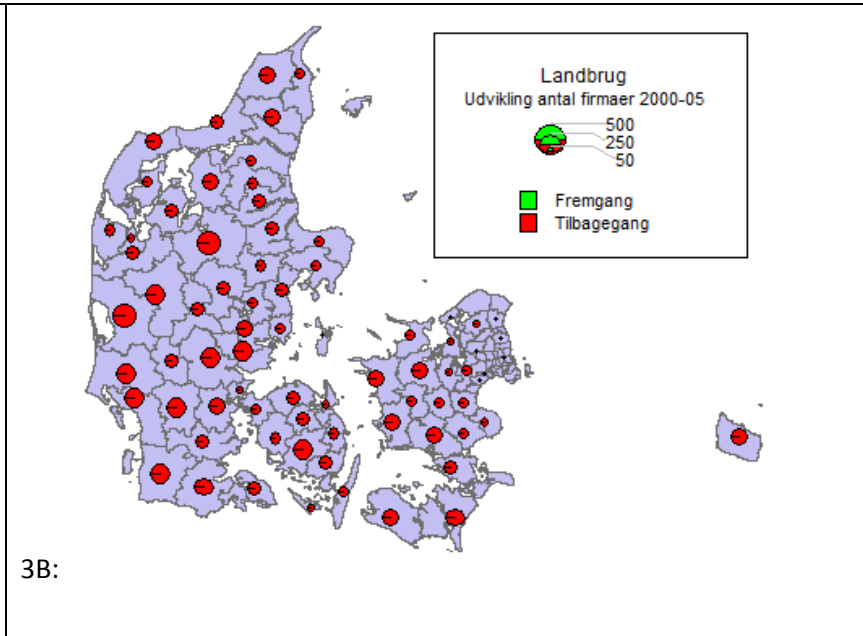
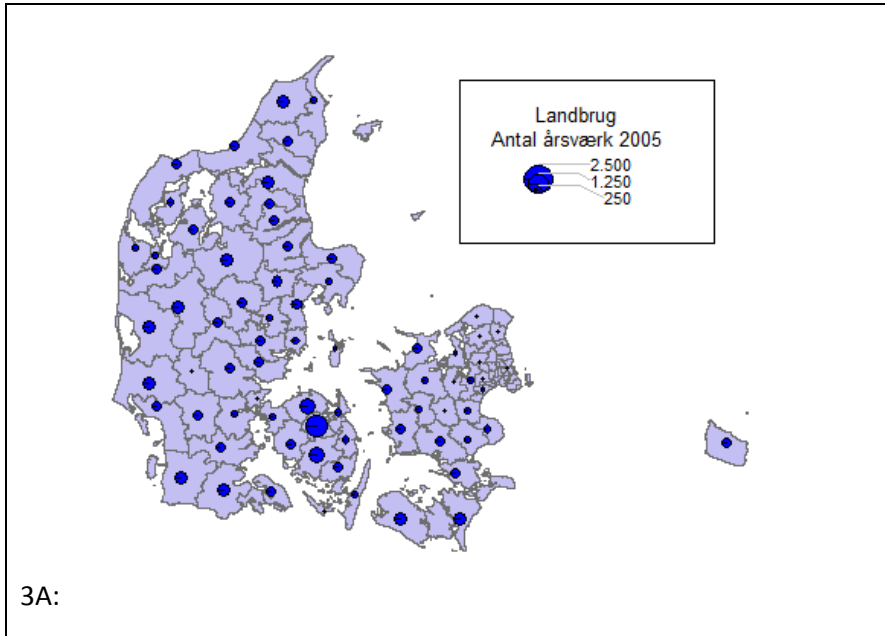
2C:

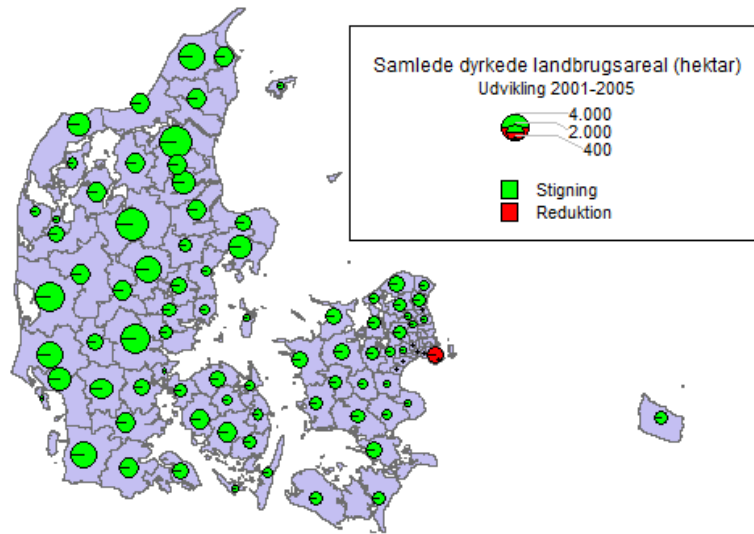
2D:

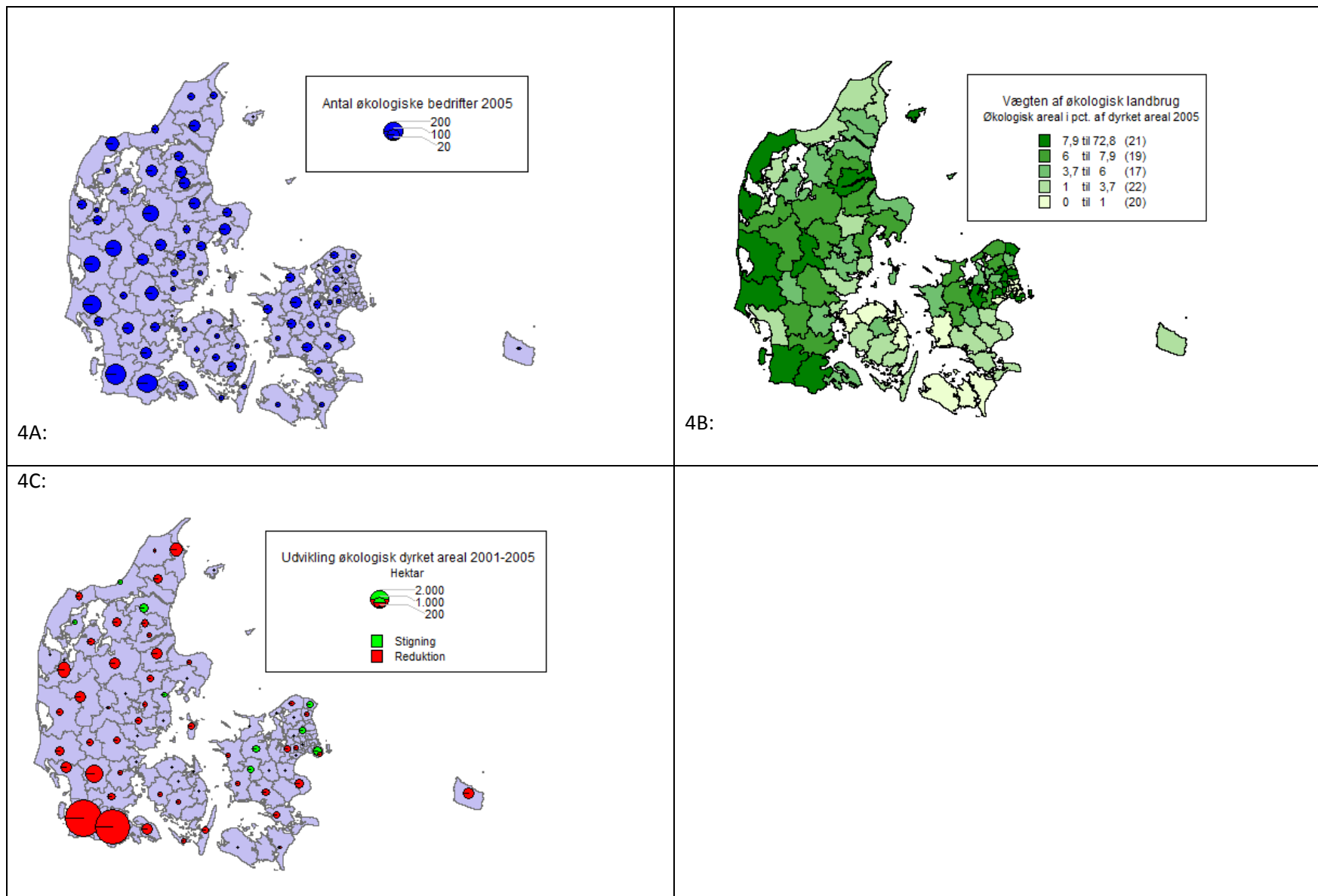
Kort 3A-E. Landbrug

3E:

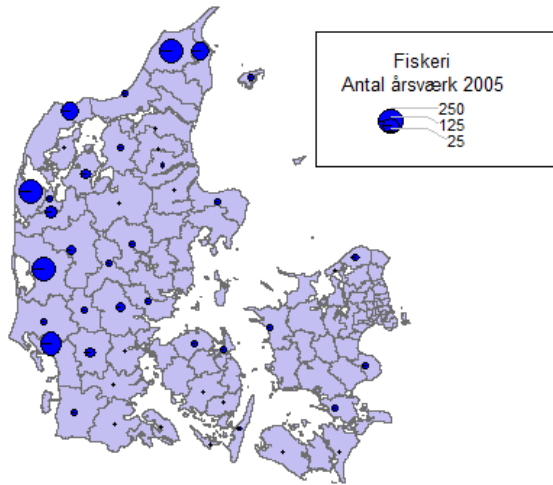

Kort 4A-C. Økologisk landbrug

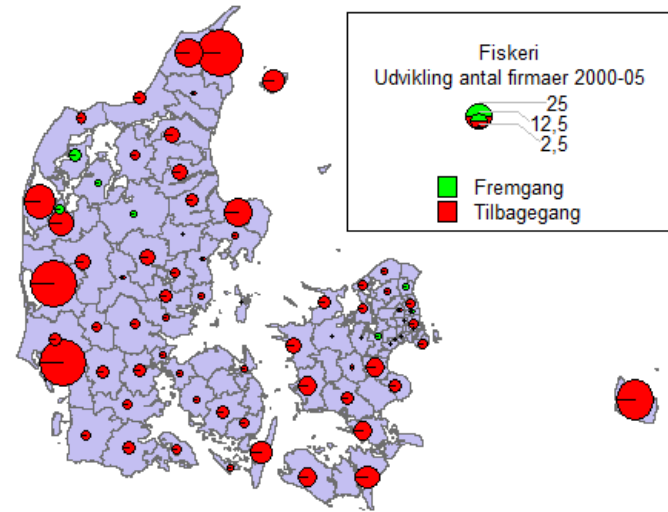

Kort 5a-d. Fiskeri

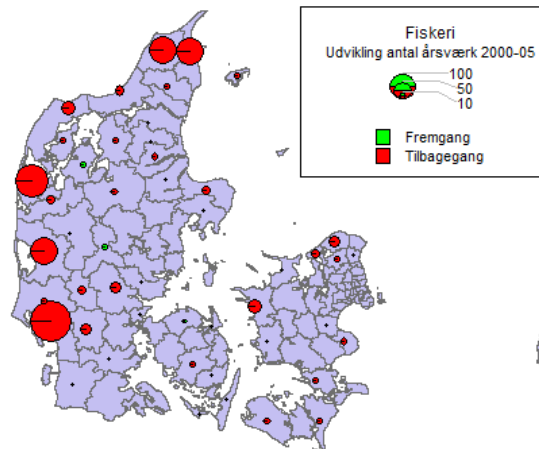
5A:

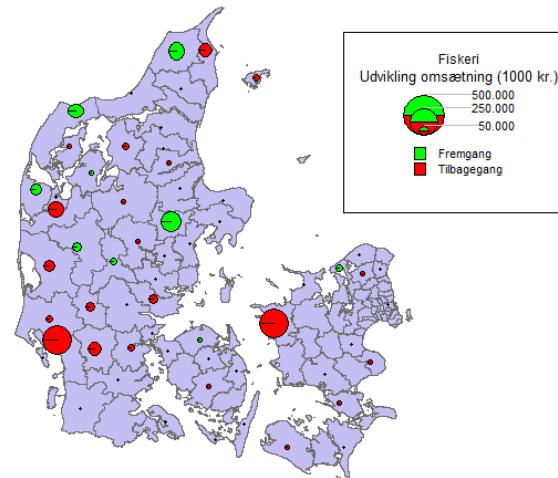
5B:

5C:

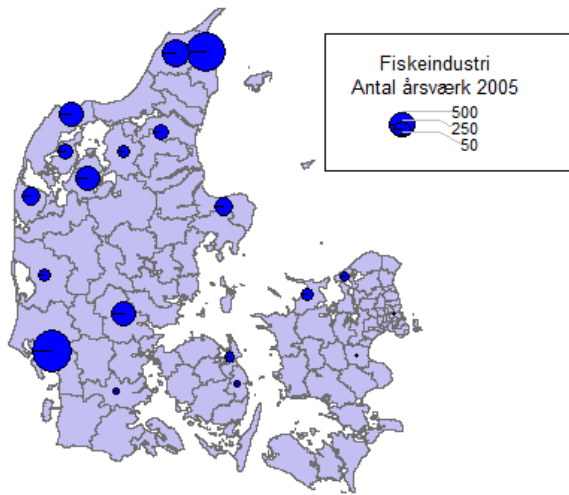

5D:

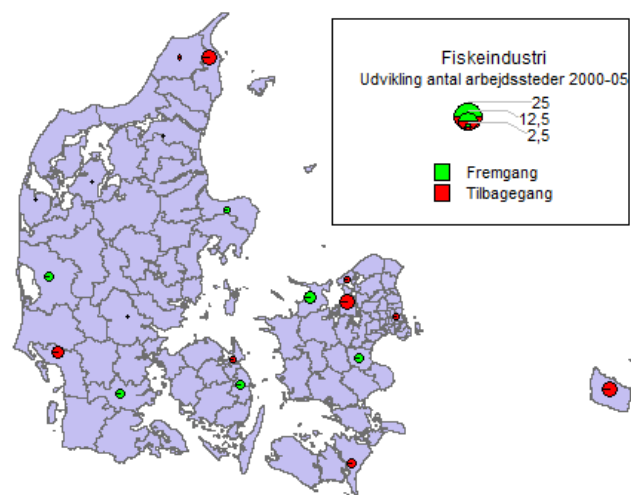

Kort 6A-D. Fiskeindustri

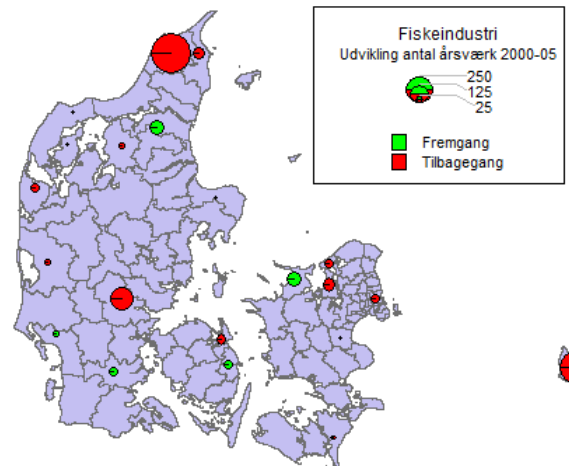
6A:

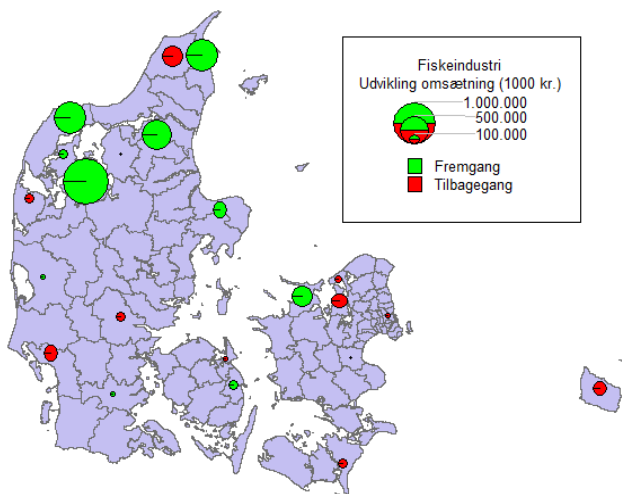
6B:

6C:

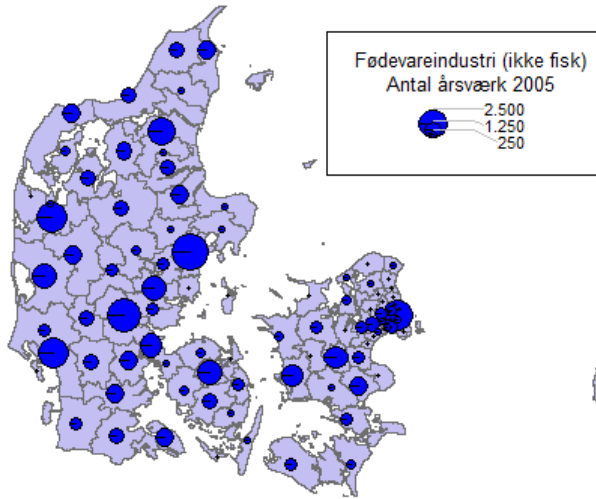

6D:

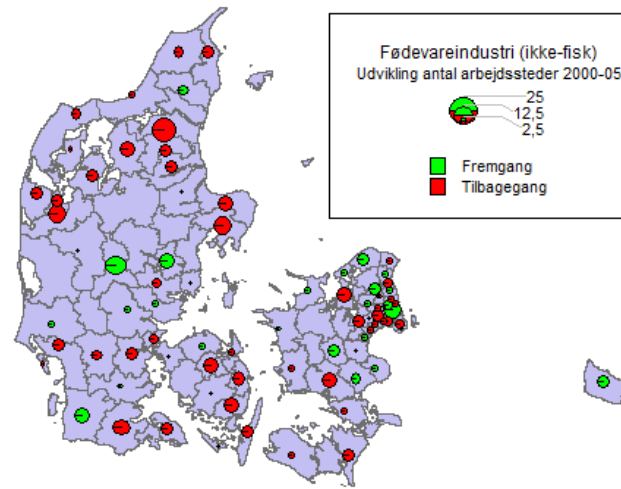

Kort 7A-D. Anden fødevarerindustri (ikke fisk)

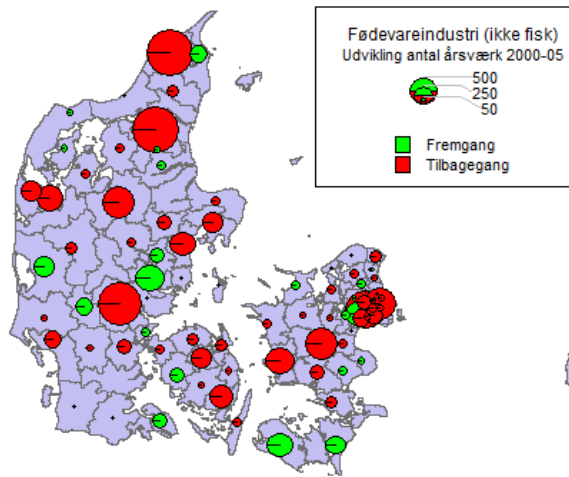
7A:

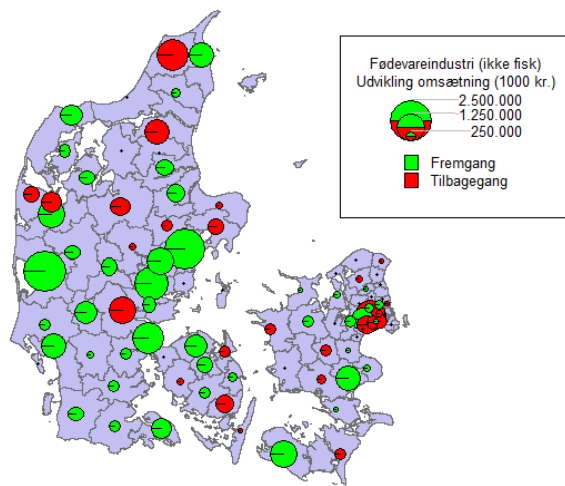
7B:

7C:

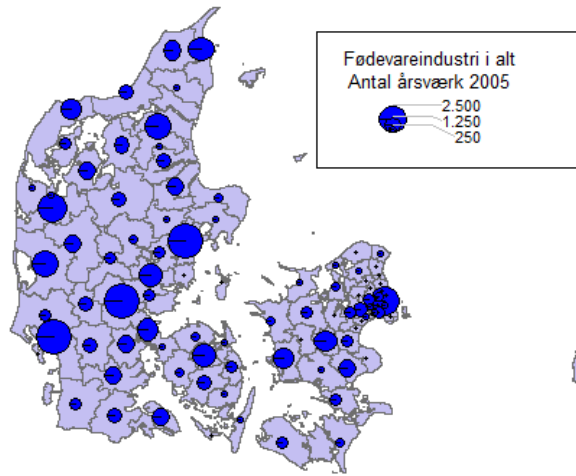
7D:

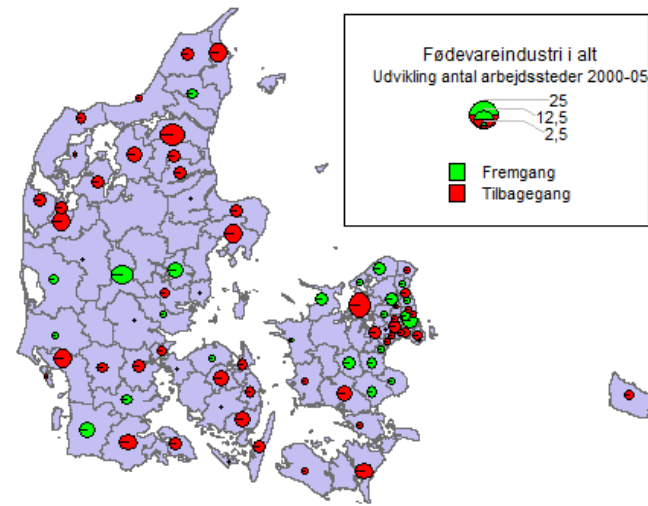

Kort 8A-D. Fødevareindustri i alt

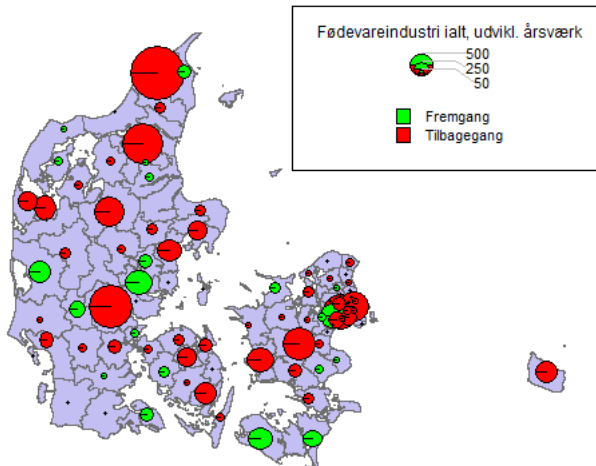
8A:

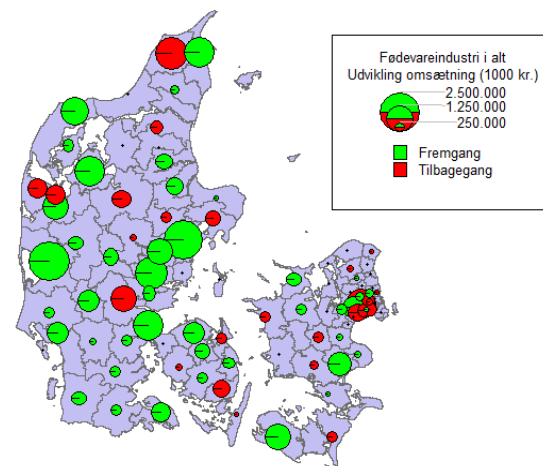
8B:

8C:

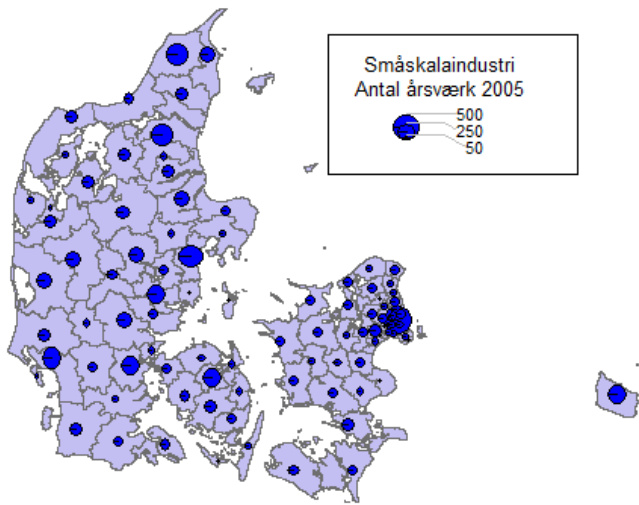

8D:

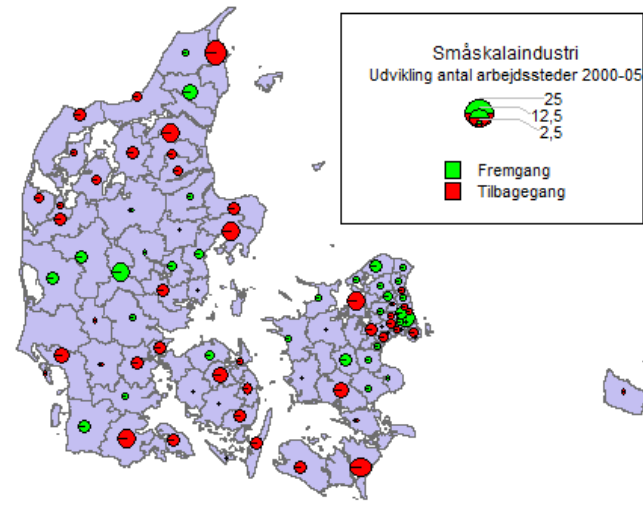

Kort 9A-D. Småskalaindustri

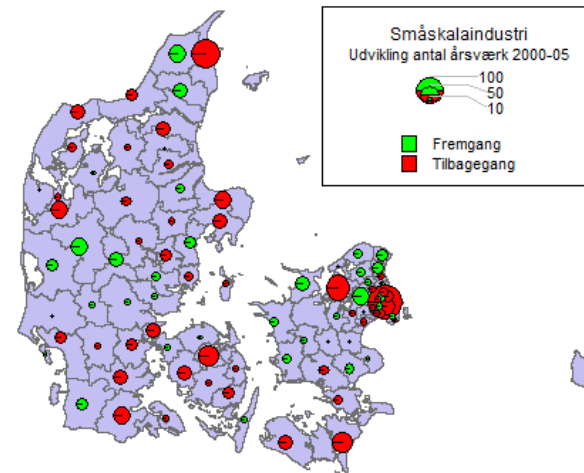
9A:

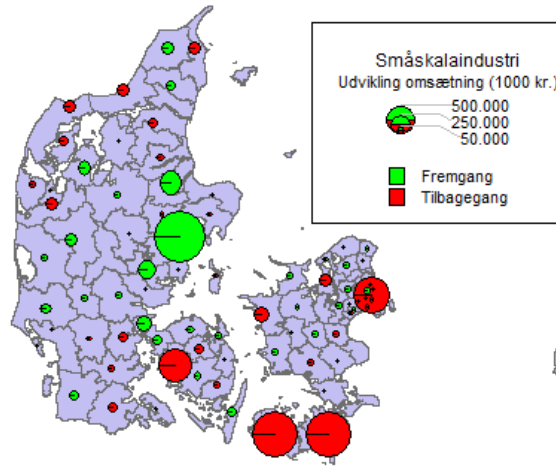
9B:

9C:

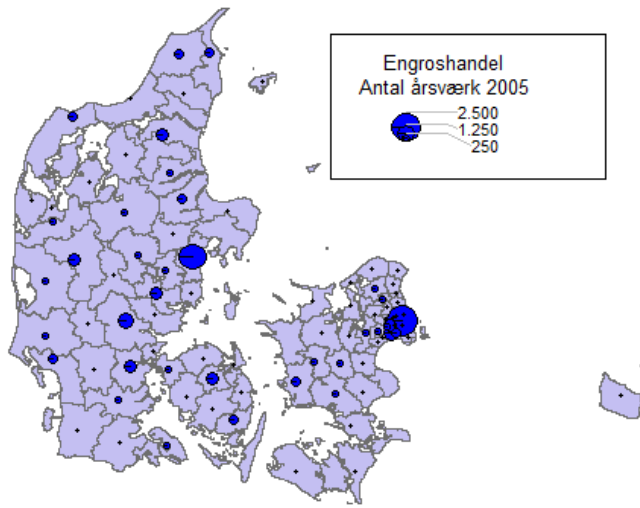

9D:

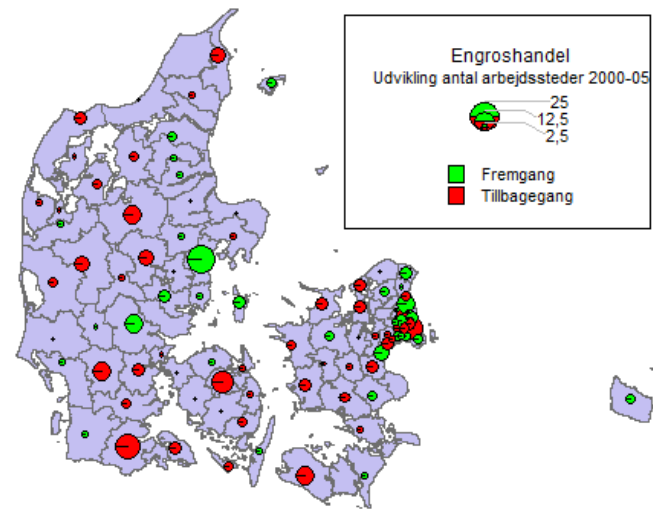

Kort 10A-D. Engroshandel

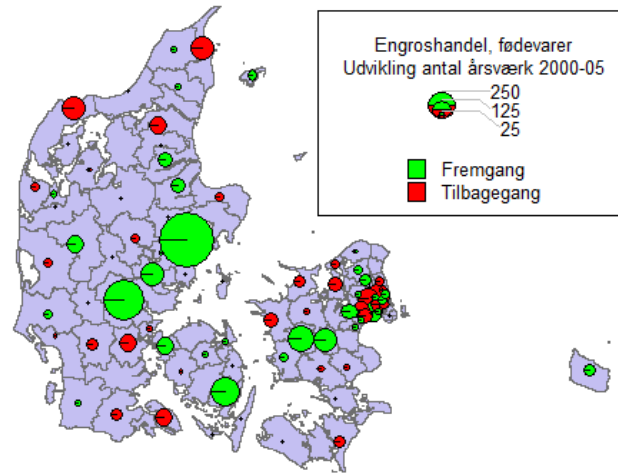
10A:

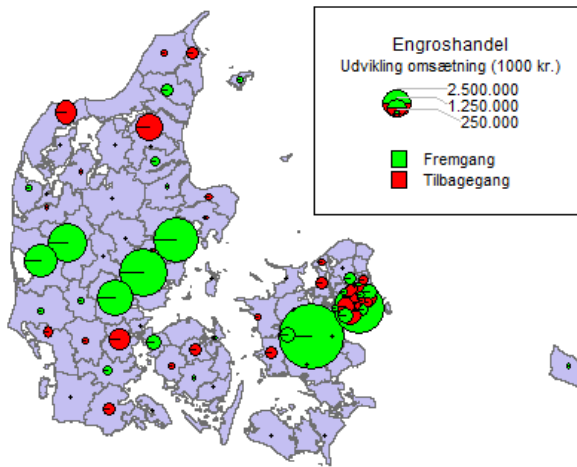
10B:

10C:

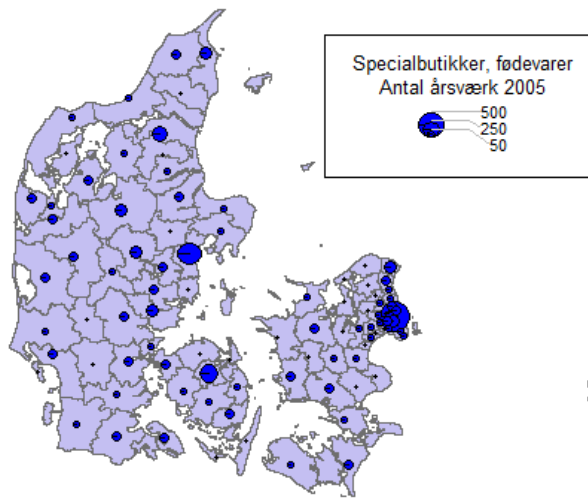

10D:

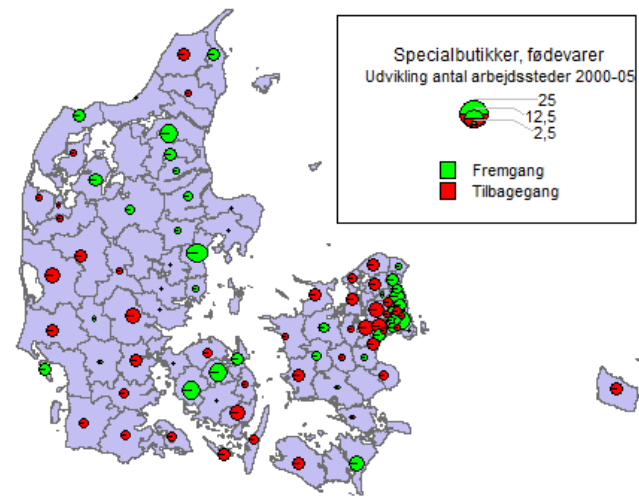

Kort 11A-D. Specialbutikker (fødevarer)

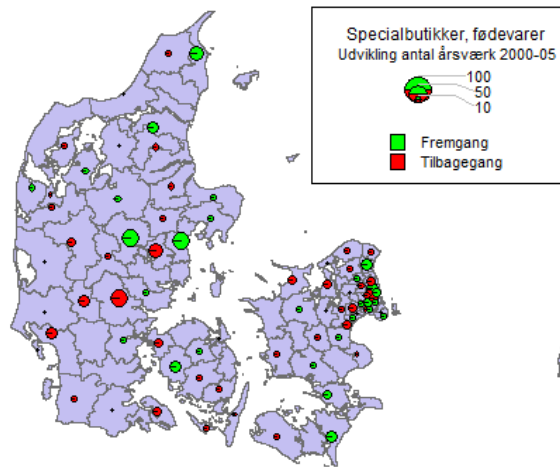
11A:

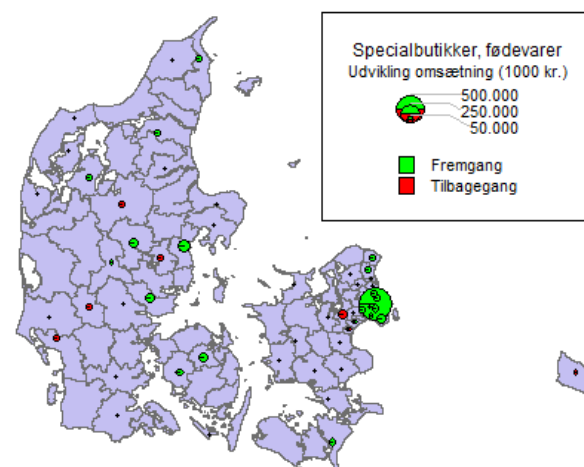
11B:

11C:

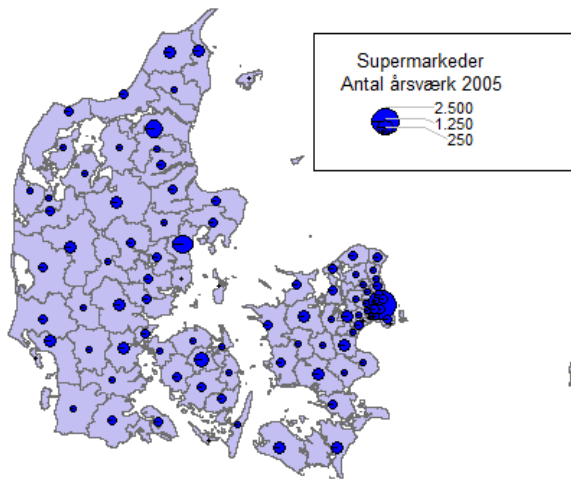

11D:

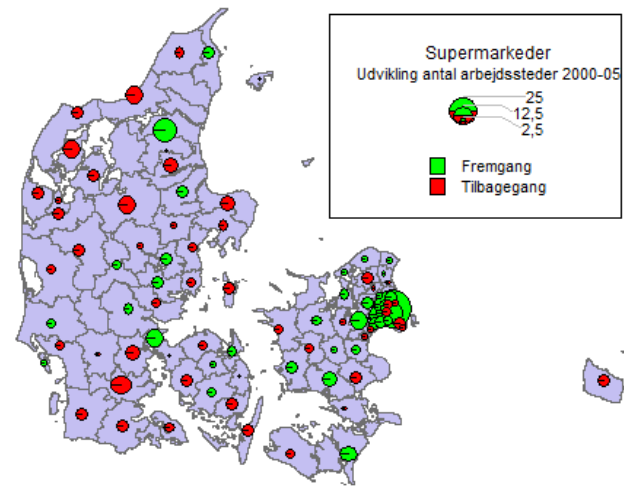

Kort 12A-D. Supermarkeder

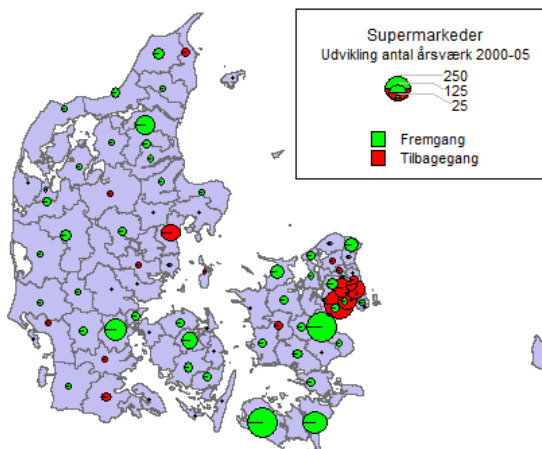
12A:

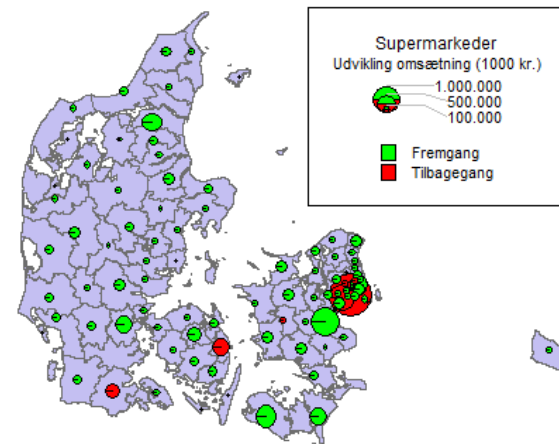
12B:

12C:

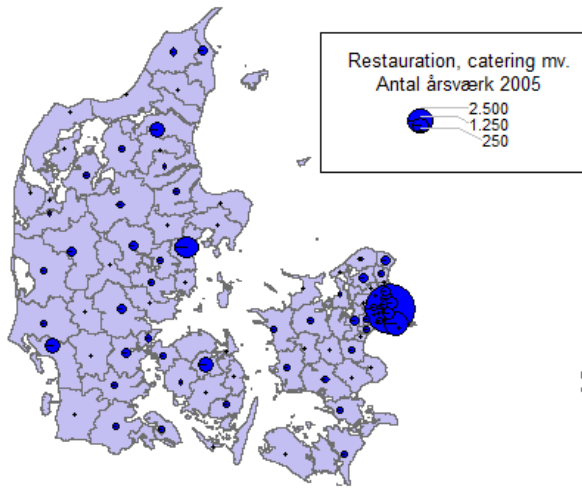

12D:

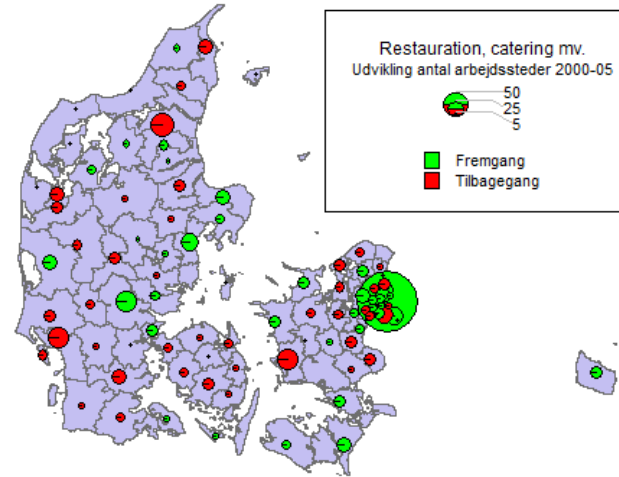

Kort 13A-D. Restauration, catering mv.

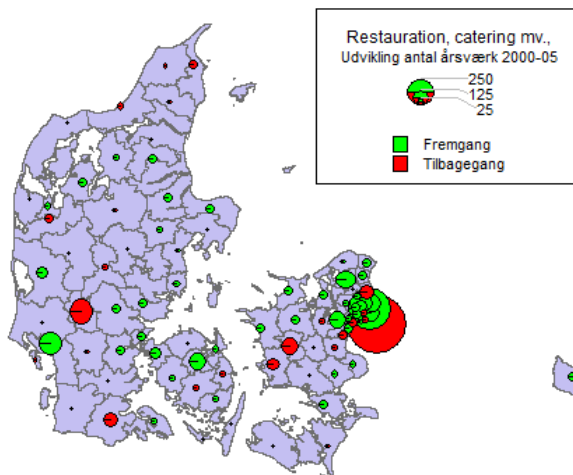
13A:

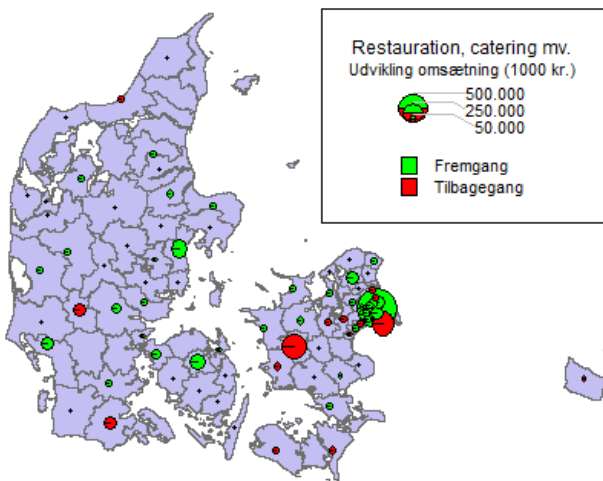
13B:

13C:

13D:

Referencer

- ACNielsen (2005). *Functional food and organics. A global ACNielsen online survey on consumer behaviour and attitudes*. November 2005.
- Baker, D; Abildstrup, J; Hedetoft, A; Kusier, R (2007). *Role of regional and rural development policy in supporting small-scale agribusiness in remote areas*. Working Paper 6/2007. Fødevareøkonomisk Institut, Københavns Universitet.
- CIAA (2004). *Data and trends of the EU food and drink industry 2004*. December 2004. Confederation of food and drink industries of the EU.
- Danske Regioner (2007). *Regionale fødevareindsatser*. Notat, Danske Regioner, 30-04-2007.
- EMCC (2006). *Trends and drivers of change in the food and beverage industry in Europe: Mapping report*. European Monitoring Centre on Change, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Evans, Nick; Carol Morris & Michael Winter (2002). Conceptualizing agriculture: a critique of post-productionism as the new orthodoxy. *Progress in Human Geography*, 26,3 (2002), pp. 313-332.
- Fødevareøkonomisk Institut (2005). *Landbrugets økonomi 2005*. Københavns Universitet, 2005.
- Fødevareøkonomisk Institut (2007). *Landbrugets økonomi 2007*. Københavns Universitet, 2007.
- Harvey, Mark; Andrew McMeekin; Alan Warde (2004). Introduction. In Harvey, Mark; Andrew McMeekin; Alan Warde (eds.) (2004). *Qualities of food*. Manchester University Press.
- Gehlhar, Mark & Regmi, Anita (2005). Factors shaping global food markets. In Regmi, Anita & Gehlhar, Mark (eds.) (2005). *New directions in global food markets*. US Department of Agriculture, Economic Research Service.
- Goodman, David (2002). Rethinking food production-consumption: Integrative perspectives. *Sociologia Ruralis*, Vol 42, No 4, pp.271-277.
- Goodman, David (2003). Editorial. The quality 'turn' and alternative food practices: reflections and agenda. In *Journal of Rural Studies* 19, 2003, pp. 1-7.
- Goodman, David (2004). Rural Europe Redux? Reflections on alternative agro-food networks and paradigm change. *Sociologia Ruralis*, Vol. 44, No. 1, January 2004.
- Graber-Lützhøft, Kimmie & Baker, Derek (2007). *Muligheder, trusler og forventninger i dansk fødevareindustri*. Working Paper 11/2007, Fødevareøkonomisk Institut, Københavns Universitet.
- Lindkvist, Knut B. & Sánchez, José L. (2008). Conventions and Innovation: A comparison of two localised natural resource-based industries. *Regional Studies*, Vol. 42.3, pp. 343-354.

- Kristensen, Inge Toft; Chris Kjeldsen; Tommy Dalgaard (2006). *Landdistriktskommuner - indikatorer for landdistrikt*. Danmarks Jordbrugsforskning, Afdeling for Jordbrugsproduktion og Miljø, GEO-data og Regionale Analyser, december 2006.
- Kusier, René (2007). *Globalisering og innovative netværk og partnerskaber i yderområder - med eksempler fra fødevarerektoren på Bornholm*. Master i landdistriktsudvikling og landskabsforvaltning, modul 6, Københavns Universitet, maj 2007.
- Manniche, Jesper (2007). *Knowledge dynamics and quality conventions in the food and drink sector*. Sector study of EU 6FP research project EURODITE.
- Marsden, Terry (1998). New rural territories: Regulating the differentiated rural spaces. In: *Journal of Rural Studies*, Vol. 14, no 1, pp. 107-117, 1998.
- Marsden, Terry; Banks, Jo, and Bristow, Gillian (2000). Food supply chain approaches: Exploring their role in rural development. In *Sociologia Ruralis*, Vol 40, No 4, pp. 424-438.
- Millstone, Erik & Lang, Tim (2003). *The atlas of food. Who eats what, where and why*. Earthscan Publications Ltd., London.
- Murdoch, J (2000). Networks – a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies*, Vol. 16 (2000), pp. 407-419.
- Murdoch, Jonathan & Mara Miele (1999). 'Back to Nature': Changing 'Worlds of Production' in the Food Sector. *Sociologia Ruralis*, European Society for Rural Sociology, Vol. 39, No. 4, 1999.
- Murdoch, J; Marsden, T; Banks, J (2000). Quality, nature, and embeddedness: Some theoretical considerations in the context of the food sector. *Economic Geography*, Vol. 76 (2), pp.107-125.
- Præstholt, Søren & Kristensen, Søren Pilgaard (2007). Farmers as initiators and farms as attractors for non-agricultural economic activities in peri-urban areas in Denmark. *Danish Journal of Geography*, Vol.107(2).
- Renting, Henk, Marsden, Terry K & Banks, Jo (2003). Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning*, Vol. 35, pp. 393-411.
- Sonnino, Roberta; Marsden, Terry (2006). Beyond the divide: rethinking relationships between alternative and conventional food networks in Europe. *Journal of Economic Geography*, Vol. 6 (2006), pp. 181-199.
- van der Ploeg, J.D.; Renting, H.; Brunori, G.; Knickel, K.; Mannion, J.; Marsden, T.; de Roest, K.; Sevilla-Guzman, E.; Ventura, F. (2000). Rural development: From practices and policies towards theory. In *Sociologia Ruralis*, Vol 40, No 4, pp. 391-408.
- VIFU (2006a). *Øget indtjening for Dansk Regional Fødevarerproduktion*. Midtvejsrapport, august 2006, Videnscenter for Fødevarerudvikling, Holstebro.

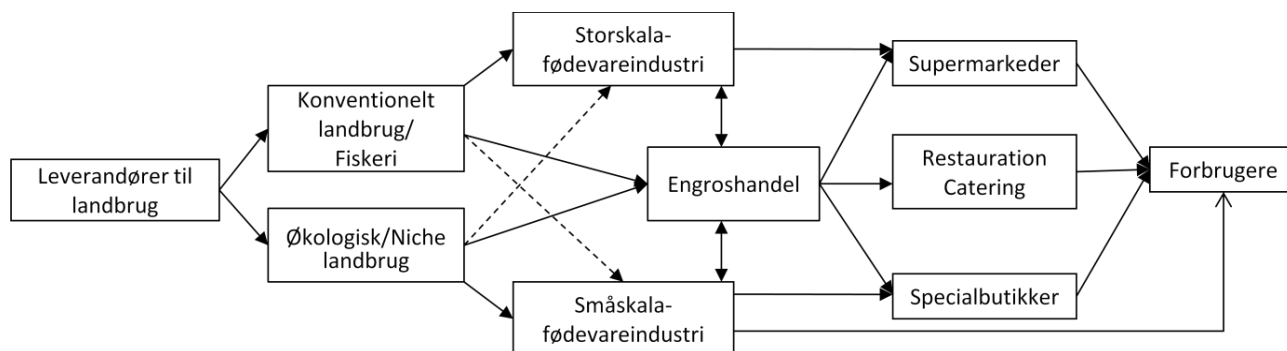
VIFU (2006b). *Indtjeningssucces for småskalaproduktion – hvordan?* Sammenfattende rapport fra projektet "Øget indtjening for dansk regional fødevareproduktion". November 2006, Videnscenter for Fødevareudvikling, Holstebro.

Watts, D.C.H.; Ilbery B.; Maye, D (2005). Making reconnections in agro-food geography: alternative systems of food provision. In *Progress in Human Geography* 29, 1 (2005), pp. 22-40.

Winter, Michael (2003). Geographies of food: agro-food geographies – making reconnections. *Progress in Human Geography*, Vol. 27, 4, pp. 505-13.

Bilag 1. Datamodel for analyse af fødevarersektorens rumlige organisering

Figur 1. Model for fødevarersektorens produktions- og distributionssystemer

Boksene i figur 1 er defineret som følgende DB03 brancher:

1) Leverandører til landbruget (Forsyninger af råmaterialer, maskiner og tjenesteydelser til agerbrug)

51.11.00	Agenturhandel med råvarer til landbruget
51.21.00	Engroshandel med råvarer til landbruget
51.23.00	Engroshandel med levende dyr
51.88.00	Engroshandel med landbrugsmaskiner
71.31.00	Udlejning af landbrugsmaskiner og udstyr
74.14.10	Landbrugskonsulenter
74.30.10	Kontrol af levnedsmidler

Pga. manglende data er følgende i øvrigt relevante brancher ikke inkluderet i det anvendte datasæt:

01.41.90	Servicevirksomhed i forbindelse med agerbrug i øvrigt
01.42.00	Servicevirksomhed i forbindelse med husdyravl undtagen dyrlægevirksomhed
85.20.00	Dyrlæger.

Aktiviteterne i 74.30.10 (Kontrol af levnedsmidler) er relateret til både de primære og sekundære dele af fødevarersektoren. Alle øvrige inkluderede brancher leverer forsyninger til primærproduktionen i landbrug – deraf navnet "Landbrugsservice" for denne fødevarerbranche. Når visse engroshandelsbrancher er inkluderet i Landbrugsservice frem for i gruppen "Engroshandel", skyldes det det anvendte forsyningskædeperspektiv, hvori der fokuseres på beskrivelse af de led og relationer, hvorigennem varer og serviceydelser flyder, og hvori der derfor er brug for at skelne mellem input og output.

2) Landbrug og Fiskeri

Data er opdelt på henholdsvis landbrug og fiskeri, defineret på følgende vis:

2a) Landbrug (kun fødevarerrelaterede aktiviteter):

Alle brancher i hovederhverv 01 med undtagelse af følgende:

01.12.20	Planteskoler
01.22.10	Stutterier
01.25.10-	
01.25.90	Anden husdyravl (såsom pelsdyravlere, biavlere, kenneler)
01.41.20	Anlægsgartnerier
01.41.90	Servicevirksomhed i forbindelse med agerbrug i øvrigt (principielt inkluderet i "Landbrugsservice")
01.42.00	Servicevirksomhed i forbindelse med husdyravl undtagen dyrlægevirksomhed (principielt inkluderet i "Landbrugsservice")

Den i datamodellen anvendte skelnen mellem "konventionelt landbrug" og "økologisk/nichelandbrug" er ikke indeholdt i de i dette bilag beskrevne data fra Danmarks Statistik om arbejdssteder, årsværk og omsætning.

2b) Fiskeri

05.01.00	Fiskeri
05.02.00	Dambrug og fiskeavl

3) Fødevareindustri (fremstilling af føde- og drikkevarer)

Alle brancher fra 15.11.10 til 15.98.00 (dvs. 16.00 Tobaksprodukter er ikke inkluderet).

Den i datamodellen anvendte skelnen mellem "storskala-" og "småskalaindustri" er defineret som henholdsvis arbejdssteder med 15 eller flere årsværk og arbejdssteder med færre end 15 årsværk.

4) Engroshandel med føde- og drikkevarer

51.17.10	Fiskeauktioner
51.17.90	Anden agenturhandel med nærings- og nydelsesmidler
51.31.00-	
51.39.00	Engroshandel med nærings- og nydelsesmidler (undtagen 51.35.00 Engroshandel med tobak)

5) Detailhandel med føde- og drikkevarer

5a) Supermarkeder (Detailhandel med føde- og drikkevarer fra ikke-specialiserede forretninger)

52.11.10	Kolonial
52.11.20	Døgnkiosker
52.11.30	Supermarkeder
52.11.40	Discountforretninger

5b) Specialbutikker (Detailhandel med føde- og drikkevarer fra specialiserede forretninger)

52.21.00-	
52.27.90	Detailhandel med nærings- og nydelsesmidler fra specialiserede forretninger (undtagen Tobaksforretninger/bladkiosker 52.26.00)

52.62.10 Detailhandel med frugt og grønt fra stadepladser og markeder

6) Restaurants, catering mv.

55.30.10 Restauranter

55.30.20 Cafeterier

55.51.00 Kantiner

55.52.00 Catering

7) Forbrugere (områdeindikatorer)

Denne boks er inkluderet i modellen med henblik på belysning af mulige sammenhænge mellem fødevarerhvervenes struktur og udvikling på den ene side og karakteristika ved det område, hvor aktiviteterne er lokaliseret herunder dets befolkning og økonomi på den anden. Anvendte indikatorer til beskrivelse af de 98 nye kommuner omfatter blandt andet:

- Befolkningen fordelt på køn, alder og uddannelsesniveau (kilde: Danmarks Statistik)
- Befolkningsudviklingen 2000-2005 (kilde: Danmarks Statistik)
- Beskatningsgrundlag per indbygger (kilde: Danmarks Statistik)
- Befolkningen fordelt på by- og landzone (kilde: Institut for Jordbrugsproduktion og Miljø, Det Jordbrugsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet)
- Areal af kommunen og af landzone, dyrket landbrugsjord og økologisk dyrket landbrugsjord heri (kilde: Institut for Jordbrugsproduktion og Miljø, Det Jordbrugsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet)
- Gennemsnitlig afstand til motorvej (kilde: Institut for Jordbrugsproduktion og Miljø, Det Jordbrugsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet)
- Antal overnatninger i kommunens turismeerhverv (kilde: Estimeret af Center for Regional og Turisurforskning på baggrund af input fra VisitDenmark og Danmarks Statistik).
- En inddeling af kommunerne i fire typer, Yderkommuner, Landkommuner, Mellemkommuner og Bykommuner, foretaget af Institut for Jordbrugsproduktion og Miljø, Det Jordbrugsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet (Kristensen et al., 2006), på baggrund af en sammenvejning af en lang række indikatorer vedrørende emner som urbanisering, landbrugets betydning, den demografiske struktur, erhvervs- og befolkningsudviklingen, uddannelsesniveaue, kommunens økonomisk grundlag og kommunens lokalisering (center/periferi).

Indikatorer til beskrivelse af fødevarerbaserede undersektorer

På grund af formålet om, at analysere fødevarersektorens rumlige organisering, har det været en høj prioritering at anvende data på arbejdssted- og ikke firmaniveau. Data på firmaniveau tilslører i nogen grad aktiviteterne faktiske lokalisering, idet samtlige aktiviteter i virksomheder med flere filialer/arbejdssteder henføres til den kommune, hvor ejeren er lokaliseret. For Landbrugsleverandører, Landbrug og Fiskeri har det imidlertid kun været muligt at skaffe anvendelige data vedrørende firmaer. For landbrug og fiskeri må det dog vurderes at udgøre et mindre problem i forhold til analyse af de faktiske aktiviteter lokalisering, da der i langt de fleste landbrugs- og fiskerifirmaer er kommunemæssigt sammenfald mellem aktiviteter og ejerskab.

For de tre fødevarerbrancher Leverandører til landbruget, Landbrug og Fiskeri er indhentet data fra Danmarks Statistiks Firmastatistik for 98 nye kommuner, for årene 2000 og 2005 og vedrørende følgende variable:

- Antal *firmaer*
- Antal *årsværk* i alt (fuldtidsbeskæftigede minus ejer/medhjælpende ægtefælle)
- *Omsætning* i alt.

For de øvrige fødevarebrancher er indhentet data fra Danmarks Statistik (Firmaregisteret), for 98 nye kommuner, for årene 2000 og 2005 og vedrørende følgende variable:

- Antal *arbejdssteder*, heraf
  - Antal arbejdssteder med færre end 15 årsværk
  - Antal arbejdssteder med mere end 15-99 årsværk
  - Antal arbejdssteder med 100 eller flere årsværk
- Antal *årsværk* i alt (fuldtidsbeskæftigede minus ejer/medhjælpende ægtefælle)
- *Omsætning* i alt.